UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

Němčina pro mezikulturní komunikaci

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jelizaveta Getta

Komentovaný překlad: SPITZER, Manfred. *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*. Stuttgart: Wissen & Leben, 2015 – kapitoly 3 a 6

Commented Translation: SPITZER, Manfred. *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*. Stuttgart: Wissen & Leben, 2015 – chapters 3 and 6

Praha, 2017

Vedoucí práce: Mgr. Věra Kloudová, Ph.D.

Zadání

Zadaný text přeložte do češtiny a svůj překlad doplňte překladatelským komentářem v rozsahu min. 20 normostran. V komentáři nejprve celkově charakterizujte výchozí text: uveďte, s jakým cílem byl text napsán a jaké stylistické postupy autor/ka volí k dosažení svého záměru. Dále popište, na jaké problémy jste v překladu narazila, a zdůvodněte použité překladatelské postupy a nezbytné posuny, které jste v překladu provedla na úrovni lexika, syntaxe a především v rovině stylistické. Postupujte přitom od celkové koncepce svého překladu k dílčím řešením. Komentář opatřete bibliografickým soupisem použitých primárních i sekundárních zdrojů, včetně internetových. Kromě dodržení formálních náležitostí stanovených Pravidly pro organizaci studia FF UK (Čl. 19) připojte ke každému vázanému exempláři práce vždy dvě kopie výchozího textu: jednu napevno svázanou s ostatními listy a druhou volně vloženou.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V ……dne……..

……

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování vedoucí mé bakalářské práce, Mgr. Věře Kloudové, Ph.D. za její cenné rady a trpělivost. Rovněž bych chtěla poděkovat za vstřícnost, ochotu a pomoc při získání potřebných informací a podkladů.

Abstrakt

V této bakalářské práci nejprve prezentuji překlad dvou kapitol z knihy *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*, jejímž autorem je německý psycholog Manfred Spitzer. V přimykajícím komentáři provádím zevrubnou analýzou originálu dle Christiane Nordové, dále uvádím nejvýraznější a nejdůležitější překladatelské problémy, jež se promítají do překladatelských posunů. Typologii zpracovávám dle Jiřího Levého a Antona Popoviče, v závěru popisuji zvolenou překladatelskou metodu.

Hlavním tématem zpracovávané publikace je nervová soustava člověka. Autor tu předkládá nejnovější poznatky z této oblasti, které podává velmi dostupnou a pro širokou veřejnost srozumitelnou formou. První z vybraných kapitol se zabývá rozdíly mezi východním a západním myšlením, ve druhé kapitole autor popisuje pozitivní vlivy dvojjazyčnosti na lidské myšlení.

Při překladu v prvé řadě uplatňuji funkční hledisko, jemuž podřizuji i metodu. Vycházím z dialektické souhry věrnosti a volnosti, kde se však věrností nerozumí doslovnost a volností líbivost. Dbám nejen na zachování věcné správnosti textu, ale také formy, která odpovídá populárně-naučnému stylu a je přijatelná pro čtenáře v cílové kultuře.

Věcný obsah překladu veřejnosti přinese velmi užitečné, na základě mnoha studií prověřené poznatky, které mnohdy vyvracejí dosavadní mylné představy o fungování lidské nervové soustavy. Z hlediska lingvistického a překladatelského má práce upozorňuje na různorodé problémy a nabízí řešení, která budou přínosná pro překladatele obdobného typu textu.

Klíčová slova: východní a západní myšlení, dvojjazyčnost, Alzheimerova choroba, překladatelská analýza, překladatelský problém a posun

Abstract

The purpose of my bachelor thesis is to translate two chapters from a book called *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*, from German to Czech. It was written by Manfred Spitzer, a famous German psychologist. In the Commentary, I use Christiane Nord's model of original text analysis in translation. Furthermore, I present the most significant translation problems and shifts, invented by Jiří Levý and Anton Popovič.

The book presents the newest findings related to human nervous system. The text is easily comprehensible, it can be read by the general public without any risks of misinterpretation. The first chapter focuses on the differences between Western and Eastern thinking, the second one describes the positive influence which bilingualism has on human thinking.

During the translation process, my main aim is to follow the functionally oriented approach to translation and to work out the most appropriate method. Because the text deals with medical topics, it is essential to give forth the exact meaning of the text without disturbing the original meaning. I combine faithful and free translation – faithfulness does not mean literality and freedom does not equal attractiveness.

The subject of my translation provides the public with useful findings which have been proved by many studies to be true. The findings often disprove the existing knowledge of human nervous system. The linguistic and translation side of my thesis points out various translation problems and presents possible ways of solving them which might be useful to translators of similar texts.

Key words: Eastern and Western thinking, bilingualism, Alzheimer's disease, translation analysis, translation problem and shift

Obsah

Úvod 8

1. TEXT PŘEKLADU 9

2. KOMENTÁŘ K PŘEKLADU 35

2.1 Překladatelská analýza originálu 36

2.1.1 Vnětextové faktory 36

2.1.1.1 Autor 36

2.1.1.2 Intence autora, funkce textu 37

2.1.1.3 Příjemce 37

2.1.1.4 Médium 38

2.1.1.5 Místo 38

2.1.1.6 Čas 39

2.1.2 Vnitrotextové faktory 39

2.1.2.1 Téma, obsah 39

2.1.2.2 Presupozice 40

2.1.2.3 Výstavba 40

2.1.2.4 Neverbální prvky 41

2.1.2.5 Lexikum 42

2.1.2.6 Syntax 44

2.1.2.7 Suprasegmentální prostředky 45

2.2 Překladatelské problémy 46

2.2.1 Rovina lexikální 46

2.2.1.1 Specifická terminologie 46

2.2.1.2 Kompozita 48

2.2.2 Rovina syntaktická 49

2.2.2.1 Kumulace přívlastků v kombinaci s jinými slovními druhy 49

2.2.2.2 Verbální rámec a aktuální členění větné 51

2.2.2.3 Parenteze 52

2.2.2.4 Nepřímé odkazování 53

2.2.3 Rovina pragmatická 54

2.2.3.1 Uvozovky vs. kurzíva 54

2.2.3.2 Intertextovost 55

2.3 Překladatelské posuny 56

2.3.1 Aktualizace 57

2.3.2 Lokalizace 57

2.3.3 Substituce a kompenzace 58

2.3.4 Generalizace 59

2.3.5 Zpřesňování syntaktických vztahů – intelektualizace 60

2.3.6 Konkretizace 62

2.3.7 Odstranění věcné chyby formou vynechávky 63

2.4 Metoda 64

Závěr 65

Seznam použité literatury 66

Seznam příloh 68

Úvod

Cílem mé bakalářské práce je funkčně přeložit část zvolené publikace z němčiny do češtiny a svůj překlad odborně okomentovat. K tomuto účelu jsem si vybrala dvě kapitoly z knihy *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*, jejímž autorem je německý psycholog Manfred Spitzer. Výběr originálu byl motivován mým zájmem o medicínu a vlastní zkušeností s tématy, rozebíranými v obou kapitolách. V první z nich autor píše o rozdílech mezi západním a východním myšlením, které mám již od dětství možnost pozorovat na příkladu ruské a české kultury. Druhá kapitola se zabývá vlastnostmi dvojjazyčnosti, jež mi rovněž není cizí. Můj záměr spočívá v tom, zprostředkovat cílovému čtenáři nové poznatky z oblasti nervové soustavy člověka a vyvrátit některé mylné domněnky, týkající se této problematiky. V odborném komentáři plánuji provést translatologickou analýzu dle Christiane Nordové, vytyčit hlavní překladatelské problémy a uvést nejvýraznější posuny oproti originálu dle klasifikace Jiřího Levého a Antona Popoviče. Metodologický přístup bude podřízen mému hlavnímu záměru – funkční formou podat cílovému čtenáři invariantní informaci. Zevrubný popis metody však umístím do na závěr komentáře, neboť její přesná podoba se bude odvíjet od konkrétních úskalí překládaného textu, z nichž některá pravděpodobně nebudou odhalena úvodní translatologickou analýzou.

1. TEXT PŘEKLADU

Východní a západní myšlení

Existuje vůbec? Jak je to možné a v čem se projevuje?

Německo-čínské diskuzní fórum vzniklo před deseti lety. Jeho zakladateli byli tehdejší prezidenti Horst Köhler a Hu Jintao. Členové fóra se každý rok setkávají, aby spolu pohovořili a něčemu se od sebe naučili. V roce 2014 se zasedání konalo 5. a 6. července ve městě Čcheng-tu. Účastníci fóra se tehdy mohli setkat s kancléřkou Angelou Merkelovou, která Čínu navštívila ve stejném termínu. 6. července se konala společná snídaně. Druhý den byl zakončen návštěvou rozestavěného závodu firmy Bosch, který se nachází jihozápadně od Čcheng-tu a jízda autem sem trvá hodinu. Jak je v Číně zvykem, spolu s továrnou se zde na břehu řeky staví celé město pro zhruba 80 000 obyvatel. Budují se tu čtvrtě s výškovými domy, malé předměstí Cambridgetown (jeho architektura skutečně připomíná Cambridge) a obrovské zóny, kam se bude soustřeďovat průmysl. Německá delegace byla velmi mile přivítána uprostřed rozsáhlého staveniště. Zrovna tu byl přítomen ředitel závodu, který pocházel z okolí Stuttgartu, a ochotně nám během následující prohlídky povyprávěl o okolnostech a zvláštnostech výroby v Číně. Hned u vchodu se nacházely četné mapy a v neposlední řadě také plakáty, ztvárňujících vzájemné předsudky, popř. skutečné rozdíly mezi Číňany a Němci.

Za zvláštní případ obecnějšího rozdílu mezi *východním* a *západním* myšlením se většinou považuje čínský a německý způsob uvažování. Co to však přesně je? A existuje vůbec něco takového? Ačkoliv jsou přesvědčení o jakési „národní duši“, „povaze“ národa nebo etnické skupině pevně zakotveny v hlavách spousty lidí, skutečností, které by je dokládaly, je velmi málo (pokud vůbec nějaké existují). Jistě znáte tento starý vtip: „V nebi je Angličan policista, Francouz kuchař, Němec automechanik, Ital milenec a řídí to všechno Švýcar. V pekle je policista Němec, kuchař Brit, automechanik Francouz, milenec Švýcar a řídí to všechno Ital.“ Jedna rozsáhlá studie, publikovaná v odborném časopise *Science*, která se zabývala systémem povahových vlastností ve 49 kulturách, nemohla najít ani jeden důkaz toho, že by na podobných mezinárodních stereotypech byl alespoň střípek pravdy. Jinými slovy: Vše, co si odlišné národy navzájem připisují, jsou s největší pravděpodobností naučené předsudky, a *nikoliv* výsledek skutečného průměrování, které by pramenilo z autentických zkušeností.

Podobné obecné postřehy však přesto existují: „Ženy jsou o něco menší než muži.“, „Brazilci rádi jedí maso, zatímco Japonci upřednostňují ryby.“ Nepopře je ani fakt, že modelky jsou často vysoké 1,80 m (tedy vyšší než průměrný muž), ani skutečnost, že existuje spousta Japonců, kteří si rádi dávají steaky, ani to, že by se dokonce našli jeden nebo dva brazilští vegetariáni. Výroky o *osobnostních rysech* příslušníků určitého „národa“ však do této kategorie poznání nespadají. Obecnější otázka zní, co je pravdy na západním a východním stylu myšlení, pokud tedy žádný typický „*Němec*“ nebo „*Ital*“ vůbec neexistuje?

Vzhledem ke globální provázanosti ekonomických vztahů a prudkému nárůstu výměny zboží i myšlenek všeho druhu se tato otázka rozhodně neomezuje na akademické úvahy. Ze zcela praktických důvodů se dostala do podvědomí také všem účastníkům diskuzního fóra, neboť se při pokusu o *výměnu* myšlenek, o opravdový dialog, často dostaví frustrace, nepochopení a každý si v určitou chvíli klade otázku, jestli „my“ a „oni“ nejsme vlastně nastaveni úplně jinak. Řada publikací skutečně souhlasí s existencí spíše východního či západního myšlení (tab. č. 1-1).

Tab. č. 1-1 Rozdíly mezi východním a západním myšlením

Myšlení	**Východní**	**Západní**
formální	holistické, asociativní, závislé na kontextu	analytické, kategorické
sociální	kolektivistické	individualistické
ve vztahu k ostatním	velmi nízká mobilita, diferencovaný systém odměn a trestů v rámci ingroup a outgroup	vysoká mobilita, nediferencovaný systém odměn a trestů

Výsledný obrázek vypadá takto: Na západě (USA, Evropa) lidé myslí spíše *kategoricky, analyticky* a také *individualisticky*. Ve východní Asii (Čína, Japonsko) převládá *naopak asociativně-komplexní* a *kolektivistické* myšlení. A protože kolektiv je méně mobilní než jednotlivec, následují další rozdíly v chování ke členům vlastní společenské skupiny (dnes se mluví o tzv. *ingroup*) a členům cizí skupiny (*outgroup*). Podívejme se na tyto odlišnosti o něco podrobněji.

To, že západní myšlení je spíše *přísně analytické* a východní *asociativně komplexní*, ukazují Nisbett a kolektiv podrobným shrnujícím způsobem. Pro východní *holistické* myšlení je důležitější kontext, což také dokazují experimenty. Zde jsou tři příklady:

- Bude-li pokusná osoba např. posuzovat délku tyčky v rámečku, pak se nechají Asiaté velikostí rámečku ovlivnit více než Evropané nebo Američané.
- Promítneme-li na počítačovém monitoru akvárium s rybami, zapamatují si Japonci více detailů o pozadí a vztazích mezi rybami a pozadím.
- Necháme-li pokusné osoby posuzovat motivy chování, pak Asiaté považují často za rozhodující spíše situaci, popř. pozadí nebo okolnosti, oproti tomu Evropané a Američané se více řídí povahou konkrétní osoby.

Obzvlášť účinný test pro zjišťování, zda má osoba tendenci myslet spíše komplexně, či analyticky, je založen na výběru dvou ze tří nabízených slov (popř. obrázků), jež se k sobě nejlépe hodí. Přitom jsou slova ve trojici kombinována tak, že dvě z nich spolu souvisejí kategoricky a jiná dvě kontextuálně. Podívejme se na následující příklad: „pes, zajíc, mrkev". Která dvě k sobě patří? Západní odpověď zní: „Pes a zajíc, protože v obou případech jde o zvířata. Mrkev je oproti tomu rostlina." Východní odpověď zní: „Zajíc a mrkev, protože zajíci jedí mrkve." Pokud dáme na výběr z řady, v níž figuruje: „muž, žena, dítě", pak dá Evropan/Američan k sobě oba dospělé (kategorizuje podle věkové skupiny). Naopak Asiat vytvoří dvojici z ženy (matky) a dítěte (posuzuje z hlediska vztahu). Jak ukázaly mnohé výzkumy, tento efekt je silný a jen nepatrně závislý na jazyce. Odpovědi Číňanů jsou komplexní i u dvojjazyčných pokusných osob, které test absolvují v angličtině.

Občas je jednodušší najít kompromis či „střední cestu", podíváme-li se na nějakou situaci z více perspektiv. Naopak západní analytické myšlení se pokouší vnímat věci tak, jak jsou (nezávisle na kontextu), řadí je do kategorií a výjimku považuje za zvláštní případ, který vybočuje z celkového systému. Proto se na západě problémy řeší přímo, zatímco na východě spíše oklikou. Dobře to vidíme na malé slovní potyčce, která se odehrála při zmíněné snídani. Na jednu nepatrně kritickou otázku ze strany kancléřky tehdy dotazovaný čínský vědec reagoval takto: „Musím Vám pogratulovat, že se Váš stát na letošním mistrovství světa ve fotbale dostal tak daleko." V Asii se navíc mluví opravdu hodně a v Číně ještě k tomu nahlas (na rozdíl od Japonska).

Druhý zásadní rozdíl mezi západním a východním myšlením spočívá ve slovní dvojici: *kolektivismus* X *individualismus*. Tento fenomén v rozsáhlé monografii zpracoval psycholog Harry Triandis (tab. č. 1-2), který vyrostl ve spíše kolektivistickém Řecku a studoval v ryze individualistické Severní Americe. Tak jako každý člověk více či méně směřuje k analytickému, nebo holistickému myšlení, jsou v každém individuu rovněž zakotveny tendence ke kolektivismu či individualismu, přičemž lidé většinou v rodině

začínají jako kolektivisté a pak se této tendence v různé míře zbavují. V kolektivistických kulturách je onen proces „odpoutání“ méně výrazný. I v dospělém věku tu lidé sami sebe považují za součást rodiny, klanu nebo většího společenského celku, jehož normy jsou pro ně závazné. Takové skupiny jsou proto velmi stabilní a propůjčují cíl a důležitost osobnímu životu. Členové individualistických kultur si naopak více zakládají na autonomii a osobní svobodě. Ve srovnání s kolektivistickými kulturami tedy berou větší ohled sami na sebe. Vztahy neudržují pro pocit, ale pro svůj vlastní rozvoj (dokud tu nějaký je).

Triandis vyzdvihuje skutečnost, že ve všech společnostech, resp. kulturách, existují lidé, kteří přemýšlejí a jednají buď spíše individualisticky, nebo kolektivisticky. Rozložení těchto charakteristik se však napříč kulturami liší. To znamená, že v každé kultuře zmíněné dvě tendence existují v jiném poměru. „Mnohé problémy moderní doby se mohou přisuzovat přebytku individualismu, avšak absenci lidských práv může způsobovat rovněž nadbytek kolektivismu.“

Tab. č. 1-2 Definice a pět příkladů ke kolektivismu a individualismu, které této na první pohled velmi abstraktně znějící dichotomii propůjčují obsahy a ukazují, v jak velké míře se projevuje v běžném životě.

Kolektivismus	**Individualismus**
Definice: společenská předloha, skládající se z individuí, kteří mezi sebou mají velmi pevné vztahy a považují se za část jednoho či více společenství (rodina, spolupracovníci, kmen, národ). Primárně jsou motivováni normami daných společenství a musejí zde plnit své povinnosti. Tyto povinnosti mají přednost před osobními cíli. Soudržnost mezi účastníky společenství je důležitá a tvoří svébytnou hodnotu.	Definice: společenská předloha, skládající se z individuí, kteří mezi sebou mají volnější vztahy a cítí se být na společenství nezávislými. Jsou primárně motivováni vlastními zálibami, potřebami, právy a také smlouvami s ostatními. Jejich vlastní cíle mají přednost před cíli ostatních. Vztahy k jiným lidem se pragmaticky analyzují z hlediska (osobního) prospěchu či neprospěchu.
Brazílie: Číšník přinese čtyřem hostům jeden jídelní lístek a dá ho na první pohled nejstaršímu z nich. Ten objedná za všechny.	Francie: Každý si objedná něco jiného.
Indie: Vedoucí inženýr odmítne místo v New Yorku, i když by tam vydělával 25násobek svého platu v Novém Dillí.	Kalifornie: Vedoucí inženýr přijme místo v New Yorku, kde vydělá o 50 % více než v Los Angeles.
Moskva: Starší žena vynadá neznámé matce za to, že své dítě nedostatečně teple oblékla.	New York: Žena, kterou bije její přítel, prosí kolemjdoucí o pomoc, nikdo však nepomůže.
Japonsko: Nadřízený zná své kolegy rovněž velmi dobře osobně a jednomu z nich zorganizuje rande s mladou ženou v naději na pozdější sňatek.	Anglie: Zaměstnanec svému nadřízenému nesdělí náhlé úmrtí svého otce.
Německo*: Muž běží ve veřejném parku přes trávník a mnozí kolemjdoucí ho napomínají.	Illinois: Muž si vezme ženu i přes nesouhlas svých rodičů.
*Německo sice patří k individualistickým zemím, nicméně tento příklad zvolil Triandis vědomě. Jeho záměrem bylo objasnit, že se zde jedná o statistické střední hodnoty, obsahující skutečně nemálo výjimek.	

V kolektivistických kulturách je běžné, že se šéf zajímá o osobní záležitosti, že se cizí člověk vměšuje do výchovy nebo zasáhne, pokud někdo nedodržuje společenské normy. Oproti tomu v individualistických kulturách se lidé tolik nestarají o ostatní jako spíš o sebe. Rovněž společenské hodnoty jako např. postavení dětí nebo instituce manželství se v obou kulturách liší. Zatímco v individualistických společnostech se z dětí vychovávají svobodní, suverénní a nezávislí jedinci, cílem kolektivistických kultur je, aby se z dětí stali řádní členové společenství. Svatba v individualistických kulturách představuje sňatek dvou *osob*, kdežto v kolektivistických kulturách se berou dvě *rodiny*. To se ostatně projevuje i v míře rozvodovosti, která je v kolektivistických kulturách mnohem nižší.

Jak se měří individualistické, popř. kolektivistické myšlení? Při dostatečném počtu pokusných osob to jde velmi snadno. Je třeba, aby účastníci načrtli sociogram, kde zakreslí své bezprostřední sociální kontakty, přičemž sebe i ostatní osoby zaznamenají do kroužků, jejichž průměr se změří. Následně se vypočítá střední velikost kroužků, které byly použity pro označení ostatních osob, a ta se pak odečte od průměru kroužku, jenž zobrazuje pokusnou osobu. Výsledek (v milimetrech) ukazuje, o kolik větší kroužek pro sebe zvolila pokusná osoba. Tento údaj začal v odborné literatuře platit pro označení míry tzv. *symbolické sebeinflace*. Američané pro sebe volí kroužek větší o 6,2 mm, Evropané (Němci a Britové) o 3,7 mm. Kroužek Japonců byl naopak skoro o 0,5 mm menší než kroužky použité na zakreslení blízkých osob (nebo se jeho velikost od ostatních kroužků téměř nelišila).

Z dichotomie *individualismu* a *kolektivismu* plyne další rozdíl mezi západním a východním myšlením, který se promítá do toho, jak se lidé staví k čestnosti či nečestnosti při společných (obchodních) úspěších nebo neúspěších. Cynthia Wangová a Angela Leungová z univerzit v Michiganu a Singapuru se tímto fenoménem zabývaly v mnohých studiích, kde dospěly k následujícímu: Při jednání s cizími (outgroup) si Severoameričané čestnosti cení více, než trestají nečestnost. Oproti tomu u obyvatel východní Asie je míra uznání a trestu pro obě vlastnosti skoro stejná. Jiné je to při jednání s přáteli (ingroup). U Asiatů zde pozorujeme velký rozdíl (čestnost se velmi cení a nečestnost se trestá jen málo), kdežto Severoameričané se k přátelům chovají téměř stejně jako k cizím lidem.

Tyto diferenciace vzájemného chování skutečně mají své opodstatnění, jak můžeme vidět v následujících úvahách: V kolektivistických společnostech jsou lidé obecně méně mobilní právě z *toho* důvodu, že člověk patří ke své skupině, a proto nerad mění bydliště. Naopak v individualistických společnostech je jedinec mobilní, a tak si každý může své (obchodní) partnery více vybírat. Když se někde nezadaří, jde se prostě o dům dál. Z tohoto pohledu je třeba ocenit, pokud člověk jednou potká věrného přítele, neboť se to stává zřídka a o takový vztah se musí pečovat. „Svoji skupinu“ tito lidé vůbec nemají, a proto už ani tolik nerozlišují mezi „přítelem“ a „cizincem“.

Oproti tomu pro kolektivistické společnosti je skupina důležitá a těžko se poddává změnám. Proto je třeba si obzvlášť vážit jejích věrných členů, ale zároveň netrestat ty nevěrné příliš tvrdě, neboť i oni zůstávají součástí dané skupiny a je třeba s nimi dále spolupracovat. Wangové a kolektivu se podle těchto úvah podařilo na 207 amerických studentech dokázat, že rozdílné typy společností podle mobility (vysoká vs. nízká) v zásadě korespondovaly s „odměňováním“ a „trestáním“ cizích lidí či přátel. Vysoká mobilita uvnitř individualistických společností a velice nízká mobilita v rámci kolektivistických společností mají proto za následek značně odlišné chování ke členům vlastní skupiny (ingroup) v kolektivistických společnostech. Naopak jedinci, kteří žádnou ingroup nemají, logicky nerozlišují ani mezi ingroup a outgroup.

Popsat a kategorizovat rozdíly mezi východním (Japonci, Číňané) a západním (Američané, Evropané) myšlením (tab. č. 1-1) je jedna věc, něco naprosto jiného je však otázka, jak vlastně vznikají. Nabízí se tu v podstatě více možností (tab. č. 1-3). Odlišnosti se mohou vyvíjet ze zažitých společenských tradic, které časem ovlivnily celou kulturní praxi. Stejně tak jako si v Německu při pozdravu podáváme pravou ruku, jíme vidličkou a nožem, několikrát denně si čistíme zuby a používáme splachovací záchod, žijeme rovněž v malých rodinách, myslíme analyticky, individualisticky a chválíme víc, než trestáme.

Tab. č. 1-3 Možnosti vzniku kulturních rozdílů, na které se mohou vztahovat odlišné způsoby myšlení

Příčina/důvod	**Teorie/příklad**
náhoda	Princip handicapu: Nákladné a nesmyslné rituály ukazují skupinovou loajalitu.
čas	Modernizace: Více peněz a vzdělání vede k nárůstu individualismu.
teplota	Prevalence patogenů: Větší množství patogenů v teplejších oblastech posiluje izolaci vůči ostatním, což vede ke kolektivismu (Behavioral Immune System).
existenční podmínky	Nezbytnost společné produkce vede ke kolektivismu (např. lov velryb, „teorie rýže“).
genetika	Díky konkrétním genům (tolerance laktózy, odolnost vůči nedostatku kyslíku ve větších nadmořských výškách) se mohou utvářet určité způsoby chování, na základě kterých pak vznikají odpovídající společenské útvary a následně způsoby myšlení.

Rozdílné způsoby myšlení mohou ze začátku vznikat také tak, že skupiny chtějí rozlišovat mezi sebou a ostatními a danou potřebu uspokojují pomocí symbolů a rituálů, které vznikají čirou *náhodou*. Náboženské myšlenky a tradice slouží jako dobrý příklad této vymezovací funkce jedné skupiny vůči ostatním. Jelikož se aktivní účast na rituálu nedá předstírat (např. při obětování), může každý člen rozpoznat, kdo do skupiny investuje svůj čas a energii a kdo ne. Tyto „costly rituals“ podporují soudržnost a s ní spojenou vzájemnou důvěru, což jsou koneckonců vlastnosti důležité pro celou skupinu a její přežití. Tak mohou vznikat „nesmyslné“ rituály. Čím jsou nesmyslnější, tím lépe plní svůj účel [1].

Ovlivnit kulturní vývoj může nejen náhoda, ale také čas. Podle „modernizační hypotézy“ společnosti bohatnou a jejich členové se stávají vzdělanějšími. Výsledkem této tendence je silnější inklinace k individualismu. Empirické údaje v mnoha případech danou hypotézu potvrzují (např. Malajsie), jindy ji spíše vyvracejí (Japonsko, Jižní Korea, Hongkong).

1 Mluví se tu rovněž o tzv. principu handicapu. Podle tohoto principu nám něčí chování prozrazuje zdraví a sílu člověka nebo ukazuje, že to dotyčný myslí vážně a je zodpovědný. Děje se tak právě *proto*, že dané chování nemá smysl. Čím je nesmyslnější, tím lépe vyniknou ctnosti, které chce člověk ostatním předvést.

V teplejších oblastech se bakteriím a škůdcům daří lépe, určité nemoci se tam tedy vyskytují častěji. Místní obyvatelé proto jedí nejen kořeněnější jídla (velké množství koření působí antimikrobiálně), ale rovněž demonstrují způsob chování, který přispívá k obraně proti původcům chorob. Ukázaly to odpovídající studie k tématu „Behavioral Immune System“. Patří sem nejen striktnější rozlišování mezi členy ingroup a outgroup, s čímž se pojí i sklony ke kolektivistickým tendencím, ale také intenzivnější vyhýbání se členům outgroup a jednoznačnější souhlas s názory ingroup.

Na myšlení jedince by mohl mít vliv i *genetický materiál*. Jednak pracují *přímo* geny, které působí na dopamin, serotonin, vasopresin, oxytocin a jiné hormony, jež prokázaly souvislost s osobnostními rysy, jednak se dá uvažovat o *nepřímém* vlivu určitých genetických znaků, kam patří např. schopnost věřit v Boha (mění se při tom vnímání salience, což umožňuje náboženské zážitky), schopnost v dospělosti trávit mléčný cukr (tolerance laktózy), schopnost snášet nedostatek kyslíku ve velkých nadmořských výškách nebo menší citlivost na kapsaicin („pálivost“ čili). Hlavně díky těmto vlastnostem mohou probíhat určité společenské změny, popř. procesy, jako je např. vytváření náboženských společenství, vznik mlékárenského průmyslu, osidlování Tibetu, produkce pálivých, a tudíž antimikrobiálních pokrmů. Díky těmto procesům pak mohou vznikat určité společenské útvary a nepřímo také způsoby myšlení.

Změnu našeho myšlení mohou koneckonců vyvolat i *podmínky, v nichž žijeme*. Životní podmínky ovlivňují nejen (zcela zřejmě), co si myslíme, ale dlouhodobě také, *jak* myslíme. Tuto myšlenku, kterou vyslovil už Karel Marx (Bytí určuje vědomí), mezitím dokázali experimentální ekonomové pomocí herních simulací, založených na jednoduchých hospodářských rozhodnutích. Ukázalo se, že v případě mikroekonomické výměny způsob chování určuje „ekonomická kultura“. Jinými slovy jde o to, jak se lidé jeden k druhému chovají při výrobě a výměně zboží. Člověk si tyto způsoby osvojuje v průběhu odpovídajícího jednání a předává je z generace na generaci. Například lovci velryb pracují společně a výsledek si pak mezi sebou spravedlivě rozdělí. Jak jinak by to všechno mělo fungovat? Je logické, že v daných životních podmínkách se myšlení těchto lidí utváří kolektivisticky.

Který z pěti jmenovaných psychologických mechanismů tedy způsobuje, respektive způsobil rozdíly mezi východním a západním myšlením? Jak se to dá empiricky prozkoumat? V nedávno publikované práci amerického psychologa Thomase Talhelma a šesti čínských spolupracovníků k tomu najdeme působivý příklad. Využilo se skutečnosti, že se zmíněné rozdíly mezi východním a západním myšlením vyskytují i v rámci jednoho státu, a sice Číny. Tento fakt nesmírně usnadňuje hledání jejich příčin, neboť mezistátní srovnávání vždy naráží na metodický problém: Každá země má svá specifika, jejichž vliv na určitý způsob myšlení se dá těžko odmyslet [2].

Pokud jde o životní podmínky a způsoby myšlení, tak se doposud rozlišovalo především mezi polním hospodářstvím a chovem dobytka. Polní hospodářství je pracné a váže se na určité místo. Vyžaduje a v důsledku toho také (podle dané teorie) podporuje spíše kolektivistický způsob myšlení. Oproti tomu stádo dobytka tolik práce nepotřebuje a umožňuje mobilitu, což je typické spíše pro individualismus. Talhelm a kolektiv ale zdůrazňují, že výše popsané rozdíly západní individualistický způsob myšlení vysvětlit nemohou. Ve Skotsku a Švýcarsku se sice tradičně chová mnoho dobytka, jinak je ale pro Evropu typické především polní hospodářství a pěstování pšenice. Z jejich pohledu je o mnoho důležitější v polním hospodářství navíc rozlišovat mezi pěstováním pšenice a rýže. Podle Talhelma a kolektivu jsou existenční podmínky obou forem rolnictví již samy o sobě odlišné, a proto podporují různé způsoby myšlení. Tuto hypotézu (mluví se o tzv. teorii rýže) autoři ověřovali v rámci studie, které se účastnilo celkem 1162 Chanů [3].

Mezi pěstováním rýže a pšenice jsou dva značné rozdíly: zavlažování a více práce. Známe asijská rýžová pole, kde voda zdánlivě neodtéká a kde se rostliny rýže v 90 procentech případů ručně [4] sázejí a následně sklízejí někdy i třikrát za rok. Toto pěstování rýže za mokra je sice velmi pracné, umožňuje však značně vyšší zisky ve srovnání s pěstováním za sucha. Proto 80 procent světové sklizně pochází z pěstování za mokra.

---

2 Podívejme se na příklad: Kdo prohlašuje, že mezi frankofilií a konzumací červeného vína je příčinný vztah, těžko své tvrzení podloží srovnáním Francouzů s Němci (je tu mnoho dalších rozdílů; kdo může s jistotou tvrdit, v čem skutečně ta správná odlišnost spočívá?) Pokud by se však takovou souvislost podařilo najít uvnitř německé či francouzské společnosti, dalo by se to považovat za velmi silný argument.

3 Ti tvoří přes 90 % čínské společnosti. Vědci se soustředili právě na ně, aby jiné kulturní vlivy zůstaly konstantní a spolu s tím se minimalizovala variance odchylky.

4 V USA a Evropě výsadbu i sklizeň zajišťují převážně stroje (Claas, osobní sdělení).

Zavlažování rýžových polí zavazuje zemědělce ke vzájemné spolupráci. Kromě toho vyžaduje rýže ve srovnání s pšenicí skoro dvojnásobnou práci, a tudíž je vzájemná pomoc potřeba také při sázení a sklizni. Proto si lidé mezi sebou stanovují termíny výsadby, pracovní síly se pak mohou střídat a tím se se časová zátěž vyrovná. To vše vyžaduje a podporuje rozvoj kolektivistického myšlení v Číně, Indii, Malajsii a Japonsku (respektive v jejich částech). Naopak pšenici je schopna pěstovat jedna rodina, což může být příčinou vzniku spíše individualistického myšlení.

V Číně se kromě rýže (na jihu) pěstuje i pšenice (na severu). Přirozenou hranici mezi oběma regiony tvoří řeka Jang-c'-ťiang. „Teorie rýže" se zde proto dá empiricky ověřit nejen v rámci *jedné země*, ale zároveň v rámci *napříč tisíciletími poměrně homogenního a stabilního státu,* který má jednotné dějiny, náboženství, jazyk, vládu (dynastie), politiku a technický vývoj. Proto se tu na základě výše uvedených postupů prováděla zkoumání holistického a kategorického myšlení, relativní důležitosti vlastního „já" v kolektivistických a individualistických kulturách a také vztahu k podvodnému či čestnému chování.

Nepoužívaly se tedy přímo dotazníky (kvůli mnoha problémům kulturního zkreslení, které vznikají při sdělování zpráv o sobě formou *self-report*), ale experimentálně se ve standardizovaných podmínkách zjišťovaly tři typy chování: holistické uvažování, implicitní individualismus, loajalita/nepotismus.

Největší zastoupení vykazoval první typ (holistické uvažování, měřené dle procentuálního podílu holistických odpovědí ze všech), přičemž nekorespondoval ani s modernizační hypotézou (v bohatších oblastech výrazně *převažovalo* holistické myšlení: $r = 0{,}46$; $p < 0{,}03$), ani s teorií prevalence patogenů (v teplejších oblastech bylo holistické myšlení zastoupeno podstatně *méně*: $r = -0{,}44$; $p < 0{,}04$). Výsledek shodný s hypotézou ukázalo pouze rozlišení účastníků podle toho, zda pocházejí z oblasti, kde převažuje pěstování rýže, či oblasti, v níž převládá pěstování pšenice. Tam, kde se více pěstuje rýže, výrazně převažuje holistické myšlení: $r = 0{,}51$; $p < 0{,}007$.

Rovněž druhý test (týkající se důležitosti implicitního „já") dopadl podle vzoru předchozího: Chudoba/bohatství a teplota spolu nikdy nekorelovaly. Nicméně tu opět byla výrazná souvislost s původem ($r = -0{,}17$; $p = 0{,}03$): Lidé pocházející z „pšeničných" oblastí sami sebe kreslili průměrně o 1,5 mm *větší* ve srovnání s jejich přáteli (podobně jako Evropané). Vlastní kroužky pokusných osob z „rýžových" oblastí byly o 0,03 mm *menší* než kroužky, jež zobrazovaly jejich přátele (podobně jako u Japonců).

Co se týče třetího testu, autoři nejprve odvodili hypotézu, že lidé z „rýžových“ oblastí své přátele trestají méně, v porovnání s jedinci z „pšeničných“ oblastí tady více inklinují k loajalitě (negativně řečeno: nepotismu). Tato hypotéza se potvrdila ($r = 0,49$; $p = 0,04$). Pokusné osoby jak z „rýžových“, tak „pšeničných“ oblastí nedělaly rozdíly při trestání cizích.

Aby bylo možné čelit námitce, že sever a jih se i přes veškerou homogennost státu od sebe liší dialekty, teplotou, dějinami a jinými proměnnými, byl první test (ten s nejvýraznějším výsledkem) analyzován znovu, tentokrát se zaměřením na podskupinu účastníků, kteří pocházeli z regionů (counties), nacházejících se v těsné blízkosti, ba dokonce sousedících přes rýžovo-pšeničnou hranici. I v tomto případě vědci dospěli ke stejnému závěru. Navíc nic nenasvědčovalo tomu, že by byly výsledky ovlivněny modernizací nebo šířením patogenních mikroorganismů. Neprokázalo se, že by v bohatších provinciích byl více zastoupen individualismus (hranice mezi chudobou a bohatstvím nesplývá s hranicí mezi pěstováním rýže a pšenice) ani se nezjistil výrazný nárůst kolektivismu směrem od chladnějšího severu k teplejšímu jihu.

To, že výše zmíněné výsledky nemůžeme odmítnout pro jejich „ryzí akademičnost“, ukazují dodatečné poznatky, o nichž autoři rovněž informují a které souvisejí se svou vnější validitou – rozvodovostí. Je známo, že v individualistických společnostech je procentuální podíl rozvodů vyšší než v kolektivistických. Také se ví, že modernizace života vede k vyšší mobilitě a většímu počtu rozvodů. Na základě míry rozvodovosti v různých provinciích autoři ukázali, že v provinciích s převažujícím pěstováním pšenice byla tato proměnná o 50 procent vyšší (pokud ještě přičteme vliv modernizace) než v provinciích, kde převládá pěstování rýže.

Pro pochopení těchto výsledků je důležité si vyjasnit, co znamenají, a co ne. V prvé řadě autoři (popř. jejich „rýžová teorie“) nikterak nenaznačují, že všichni účastníci výzkumu rýži skutečně pěstují. Zcela naopak píší: „Mohli bychom se s jistotou vsadit, že *nikdo* z tisíce našich účastníků si na živobytí pěstováním rýže či pšenice nevydělával. Více jde v teorii o to, že *kultury*, které již po tisíciletí pěstují rýži nebo pšenici, předávají své pěstitelské tradice dál i přesto, že většina lidí už své pluhy dávno odložila. Jednoduše řečeno: K tomu, aby zachovali tradici „rýžové kultury“, již sami pěstovat rýži nepotřebují.“

Tato myšlenka v žádném případě nezpochybňuje výsledky studie. Naopak! Vysvětluje, že se kulturní zvyklosti – obyčeje, hodnoty, myšlenkové obsahy a způsoby myšlení – opravdu mohou tradovat, a také se tradují podobně jako např. jazyk. V lidském mozku se způsob zpracování informací mění i na základě toho, co se zpracovává. Na rozdíl od počítače tu není ani modul, který počítá (Central Processing Unit, CPU), ani takový, jenž ukládá (pevný disk). Je tu „jen“ 100 miliard neuronů, pomocí nichž jsou informace

zpracovávány a *zároveň* ukládány. V případě jazyka to možná vypadá triviálně (Pokud jsem se jako dítě naučil němčinu, tak rovněž německy přemýšlím, zároveň např. posuzuji svět z pohledu své země, vyznávám odpovídající hodnoty a chovám se adekvátním způsobem.). Studie Talhelma a kolektivu však jasně vysvětluje, že díky této architektuře lidského ducha na praxi závisí nejen obsah, ale do jisté míry (kterou zatím neznáme) také způsob myšlení. Praxe ovlivňuje nejen to, *co* si myslíme, ale také *jak* myslíme.

Na dané téma publikovali Talhelm a kolektiv pět dalších studií, jichž se zúčastnilo přes 3 000 osob. Kromě toho, že liberalismus jde ruku v ruce s analytickým myšlením, se zde vědcům podařilo dokázat, že krátký trénink analytického myšlení má za následek silnější liberalistické názory. Tak nepůsobí jen obsah na formu, ale funguje to i obráceně: Forma působí na myšlenkový obsah.

Na pozadí těchto myšlenek je důležitá jedna novější a velmi rozsáhlá práce, ve které jsou shrnuta desetiletí mezikulturního zkoumání. Ukázalo se v ní, že lidé, označovaní akronymem „WEIRD“ [5] (Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic), si v nejrůznějších psychologických testech počínají systematicky jinak než zbytek světa. Tyto osoby sice představují jen 12 procent světové populace, jedná se však zároveň o účastníky, kteří se objevují v 96 (!) procentech všech psychologických studií. V dané práci se mluví o vnímání/myšlení/cítění/jednání/jazyce lidí s daným akronymem. Drasticky, ale výstižně řečeno, tu však jde „jen“ o časy reakcí dvacetiletých vysokoškolských praváků mužského pohlaví (se všemi atributy WEIRD) na 30 nejběžnějších anglických slov. Zrovna v takovém oboru, jako je psychologie, by se dané okolnosti mělo věnovat více pozornosti při generalizaci výsledků, neboť zkoumané osoby, vycházíme-li jen z čísel, nepředstavují pouze pravidlo (střední hodnota), ale i výjimky (náhodný výskyt)!

5 Tento akronym rovněž existuje jako anglické slovo a znamená něco jako: *zvláštní, nezvyklý, zmatený, neobvyklý* nebo *divný*. Jedná se o narážku, která je míněna zcela vážně, ale zároveň je třeba ji brát s rezervou.

Vraťme se na závěr ještě jednou k Německo-čínskému diskuznímu fóru, jehož hlavní téma v roce 2014 znělo: „Inovace“. Jak se již delší dobu ví, dichotomie kolektivismu a individualismu má značný vliv na inovační výkonnost společnosti. Individualistické, nehierarchické společnosti přinášejí v porovnání s jinými více vynálezů. Hierarchie vyvolává byrokracii a ta brání kreativitě. Hierarchie navíc znemožňuje komunikaci a spolu s ní výměnu názorů mezi aktéry s odlišným vědomostním základem, která je nezbytná pro kreativní procesy. Individuální svoboda s sebou nese přání myslet a jednat na vlastní zodpovědnost, což kreativitu naopak podporuje. Na základě velmi hojného záznamu dat (88 tisíc po celém světě pracujících zaměstnanců firmy IBM) to prokázal Hofstede [6].

Last, but not least: Plodiny, a to především zemědělské (vlhká rýže versus pšenice), mají proto rovněž vliv na inovační schopnosti. V provinciích s převažujícím pěstováním pšenice byl podíl patentů na jednoho člověka o 30 procent větší než v provinciích, v nichž převládá pěstování rýže.

Vliv, který mají v kultuře tradované způsoby myšlení na náš život, rozhodně není zanedbatelný! Měli bychom tedy trvat na našem zvláštním, nezvyklém, podivném a módním západním myšlení? Jsou patenty důležitější než pevná manželství? Mohli bychom se na to dívat i tak, že pravdu má většina a že kolektivistické myšlení nám jakožto lidem odpovídá mnohem více nežli individualistické. Měli bychom tedy naopak obětovat inovace společenské stabilitě?

Diskutujeme vůbec na správné úrovni? Možná opravdu nejde o nějaké „buď – anebo“, ale o to, jak se s tím rancem vědomostí, kterými disponujeme, chceme na naší planetě v následujících staletích zařídit. Co nám dává (pro kolektivismus příznačné) rozlišení na ingroup a outgroup, když už ve zcela globalizovaném světě žádná opravdová outgroup neexistuje? A k čemu je individualismus, pokud štěstí přináší pouze jednotlivcům, ale kolektiv činí naopak nešťastným a zdrojově ho vyčerpává? Budeme si muset klást tyto otázky, ať chceme, nebo ne. Zkušenost učí, že bychom tu měli uvažovat velmi důkladně a jasně!

---

6 Velmi podobně zní formulace Gorodnichenka a Rolanda: „[…] I když větší koordinační schopnosti, spojené s kolektivismem, vedou k efektivnějšímu hospodářství, přináší individualismus na druhou stranu více inovací, jež v individualistické kultuře pro jedince znamenají nejen finanční odměnu, ale také vyšší sociální status. Proto se více práce investuje do aktivit, produkujících inovace. Výsledkem je, že vyšší inovativnost v individualistické kultuře někdy dlouhodobě vede k vyšší produktivitě a výkonnosti než v kolektivistické kultuře. Jinými slovy: Kolektivismus se možná kladně projevuje na statické hospodářské výkonnosti, individualismus se však pozitivně odráží na dynamické efektivitě a tím dlouhodobě podporuje rozkvět.“

Umět dva jazyky je zdravé!

Mluvit dvěma jazyky je nejen velmi praktické, ale i zdravé! Co člověka přivede k tomuto na první pohled překvapivému zjištění? Jak velký účinek dvojjazyčnost může mít? Proč tomu tak je? A co z toho můžeme nebo musíme vyvodit?

Dvojjazyčnost se v prvé řadě velmi jednoduše definuje jako: „Užívání více než jednoho jazyka (nebo dialektu) v každodenním životě.“ Daná definice je velmi široká a *nepíše se v ní o* plynulém a zároveň velmi dobrém zvládnutí dvou jazyků, které se často předpokládá. Toto vymezení je pragmatické, a tudíž i praktické, neboť kdo s jistotou ví, jak se jazyk liší od dialektu [1], a kdo by měl pokaždé posuzovat, jak plynule někdo daný jazyk ovládá?

Podle této definice je dvojjazyčnost dimenzionální proměnná, což znamená, že lidé jsou dvojjazyční v různé míře. Pak se nabízí otázka, jaké účinky různé úrovně dvojjazyčnosti mají. Podle uvedené definice tvoří světový podíl dvojjazyčných lidí zhruba 50 procent, i když databáze údajů k tomu kvalitní není. V Evropě je 56 procent dvojjazyčných osob, zatímco v USA jen 18–20 procent.

1 Pokud půjdete z Amsterdamu do Mnichova, budete postupně potkávat lidi, kteří si navzájem opravdu dobře rozumějí za podmínky, že žijí nedaleko od sebe (řekněme do 50 km). Čím dále však od sebe žijí, tím níže klesá pravděpodobnost bezproblémového dorozumívání. Kde končí holandština a začíná němčina? Lingvisticky se na tuto otázku odpovědět nedá. „Jazyk je dialekt s armádou a námořní flotilou,“ říkají proto mnozí lingvisté s odvoláním na Maxe Weinreicha, na kterého tento bonmot někdo vykřikl při jedné z jeho přednášek a Weinreich ho pak rozšířil. Uvedený citát právem upozorňuje na to, že „jazykové otázky jsou v podstatě otázky moci“, jak jednou řekl Noam Chomsky.

Dvojjazyčností a jejími následky se vědci zabývají již odedávna. Dlouho se předpokládalo, že druhý jazyk *nepříznivě* ovlivňuje myšlení, resp. duševní výkonnost. Toto tvrzení mělo své metodické důvody. Jinými slovy: Prováděly se metodicky problematické studie. Zkoumaly se např. jazykové dovednosti jednojazyčných a dvojjazyčných lidí pouze v jednom jazyce. Jednojazyčné osoby proto znaly více slov ve srovnání s dvojjazyčnými, jejichž druhý jazyk se vůbec neanalyzoval. Také se stávalo, že se srovnávali (dvojjazyční) přistěhovalci z nižších společenských tříd s jednojazyčným místním obyvatelstvem, které pocházelo ze značně vyšších společenských vrstev. Člověk se pak stal obětí vzorkového zkreslení (tzv. Sampling-bias). To znamená, že se srovnávané skupiny od sebe podstatně lišily určitou proměnnou (např. příslušností ke společenské třídě) a ta mohla vysvětlit rozdíl ve výsledcích nejméně tak dobře, jak se to čekalo od zkoumaného aspektu dvojjazyčnosti. Jindy se zas porovnávaly výkony Angličanů v anglickojazyčném testu s výkony (dvojjazyčných) cizinců, kteří jej plnili rovněž pouze v angličtině a nejspíš proto mu tak dobře nerozuměli.

V šedesátých letech se pohled na věc změnil. Kanadští vědci tehdy porovnávali inteligenci pouze francouzsky mluvících dětí s inteligencí těch, které mluvily i anglicky. Dvojjazyčné děti pak prokázaly skoro ve všech subtestech *lepší* výsledky. Z toho logicky plyne, že dvojjazyčné osoby rovněž dokážou lépe přemýšlet o jazyce a rozlišovat mezi jeho formálními (gramatickými) a obsahovými (smyslovými) aspekty. Větu typu: „Jablka rostou na nosech.“ sice vnímají jako hloupost, přesto ji však považují za „správně řečenou“, tedy formálně, popř. gramaticky správnou.

Kanadská psycholožka Ellen Bialystoková již dvě desetiletí zkoumá působení dvojjazyčnosti na pozornost a kognitivní kontrolu. Především v posledním desetiletí se stále více poukazovalo na to, že dvojjazyčnost *pozitivně* působí na určité typy duševní výkonnosti, jež se označují pojmem „exekutivní funkce“. Rozumí se tím schopnost jednat cíleně, tlumit rušivé myšlenky a cíle, flexibilně reagovat na měnící se situace a tím celkově lépe proplouvat životem.

Zaměřme se na jednu z jejích dřívějších studií: Celkem 60 dětí mělo k dispozici 10 kartiček, na nichž byly vyobrazeny kruhy a čtverce v červené nebo modré barvě. Tyto kartičky děti musely roztřídit buď podle barvy, nebo tvaru. Dále byly vyzvány k tomu, aby roztřídily 10 dalších kartiček dle jiného kritéria. Děti tedy musely prokázat flexibilitu a přejít na nové pravidlo. Jedna polovina dětí vyrůstala v jednojazyčném prostředí (angličtina), druhá polovina v dvojjazyčném (angličtina + čínština). Pokud jde o kognitivní flexibilitu, ukázalo se, že dvojjazyčné děti si vedly lépe.

Z hlediska jazykových schopností, pracovní paměti, popř. inteligence se dvojjazyčné děti od ostatních nelišily. Tímto se poprvé jasně ukázalo, že se vlivy dvojjazyčnosti na *myšlení* neomezují čistě na jazykové schopnosti, ale celkově se pojí s lepší kognitivní kontrolou, jež na jazyce nikterak nezávisí. Další studie tento efekt potvrdily, a dokonce naznačily, že účinky dvojjazyčnosti mohou zlepšovat selektivní pozornost, tedy tlumit irelevantní aspekty vnímání.

Vývojoví psychologové z USA, Stephanie Carlsonová a Andrew Meltzoff, rozšířili a specifikovali spojitost mezi dvojjazyčností a exekutivními funkcemi díky zevrubnému výzkumu. Jeho účastníky byly děti, hovořící dvěma mateřskými jazyky: angličtinou a španělštinou („native Spanish-English bilinguals"; n = 12; průměrný věk: 72 měsíců), jednojazyčné děti (mateřština: angličtina; n = 17; průměrný věk: 75 měsíců) a také děti, které se každý den zhruba tři hodiny učily buď španělštinu (n = 13), nebo japonštinu (n = 8) prostřednictvím imerse [2] (průměrný věk: 70 měsíců). K tomu, aby mohly být evidovány rozličné aspekty exekutivních funkcí, bylo použito celkem devíti testů, mezi nimiž byly: již zmíněné třídění kartiček, test čekání na odměnu, vyhotovený na principu „Marshmallow-testu" Waltera Mischela, dále pak ANT („Attention Network Task") Michaela Posnera a také test zaměřený na tlumení naučených motorických reakcí („Simon says")

Celkově se po statistickém zohlednění důležitých faktorů, jako je např. věk a slovní zásoba dítěte nebo také vzdělání rodičů, ukázalo, že lepší exekutivní funkce vykazovaly jen děti, jež se dva jazyky učily od narození. Děti ze dvou dalších skupin tyto funkce ovládaly hůře. Rovněž z analýzy subtestů vyplynulo, že se tento rozdíl *neodrazil* v testech, týkajících se především schopnosti čekat na odměnu. (Není tedy vůbec třeba dělat studii o tom, zda dvojjazyčnost chrání před obezitou.) O dost výrazněji se dvojjazyčnost projevuje v testech, které prověřují selektivní pozornost pomocí úkolů, při nichž vzniká konflikt pozornosti. Nejde tedy o kontrolu nad „okamžitým a pozdějším", ale o rozhodování typu: „teď to, nebo ono". Dalo by se mluvit i o schopnosti soustředit na to, co je (teď) podstatné, z čehož je jasné, o jak důležitou psychickou dovednost se jedná.

2 Oproti běžné jazykové *výuce* je žák při imersi zasazen do cizojazyčného prostředí. Jazyk se tak neučí cíleně, ale za chodu („ponořením se do nového jazykového prostředí").

V práci Carlsonové a Meltzoffa najdeme ještě jedno důležité zjištění. Jde o to, že účinky dvojjazyčnosti nejsou podmíněny ani dobrou slovní zásobou dětí, ani kontem bohatých rodičů. Jde tu hlavně o rozhodovací funkci – „to, a ne ono“, která se netýká jen jazyka, ale je zcela očividně komplexnější. Jazyk, konkrétně dvojjazyčnost, však může rovněž přispívat k jejímu natrénování. Děti, které mluví německy i anglicky, musejí např. pokaždé potlačovat slovo „table“, když říkají „Tisch“ (stůl). Z jiných psycholingvistických a neurolingvistických studií se ví, že se v mozku aktivují oba obsahy, a proto je třeba jeden z nich potlačit. Čím je dvojjazyčnost vyvinutější, tím větší je zmíněný efekt. Kdo se druhý jazyk učil jen zhruba půl roku ve škole (děti ve třetí skupině – imerse), zatím žádnou kognitivní výhodu nevykazoval. Je pravda, že to nezodpovídá otázku, zda dlouhodobější trénink cizího jazyka ve škole (jak je tomu např. na německých gymnáziích a reálných školách) kladně působí na pozornost, popř. na exekutivní funkce, vidíme ale, že čím dříve se člověk druhý jazyk začne učit, a/nebo čím dříve ho ovládne, tím budou exekutivní funkce vyvinutější.

„Výsledek jasně potvrzuje domněnku, že se mezi jednojazyčnými a dvojjazyčnými dětmi vyskytují opravdové kognitivní rozdíly ve schopnosti řešit konflikty pozornosti, které vznikají při odlišných podnětech. Dané schopnosti se nedají vysvětlit společenskými a kulturními rozdíly v uvažování rodičů. S největší pravděpodobností jsou podmíněny kognitivním tréninkem, který souvisí s dvojjazyčností. Jde o schopnost aktivně udržet relevantní jazyk v mysli a zároveň zmírnit aktivaci irelevantního jazyka.“ Takto shrnují Carlsonová a Meltzoff své poznatky ke konci společné diskuze.

Jen o rok později, v roce 2009, potvrzují maďarská psycholožka Agnes Melinda Kovacsová a francouzský psycholog Jacques Mehler na celkem 38 kojencích (věk: 7 měsíců), že děti, vyrůstající v dvojjazyčném prostředí, disponují již v tak raném věku větším rozsahem exekutivních funkcí než jednojazyčné. 14 jednojazyčných batolat a stejný počet miminek, vystavených od narození dvěma jazykům, sledovalo na počítačovém monitoru nejprve dva bílé čtverce („boxy“). Po zaznění určitého slova se pak v jednom ze čtverců objevila panenka. Celý postup se opakoval devětkrát a panenka se objevovala vždy na stejném místě, takže se pak děti, jakmile slyšely dané slovo, začaly dívat na stejné místo. V průběhu dalších devíti kol se panenka objevovala v jiném čtverci. Děti, vyrůstající v dvojjazyčném prostředí, nyní přemístily svou pozornost na jinou stranu, zatímco jednojazyčné děti nikoliv. Tím dvojjazyční kojenci prokázali lepší schopnost se kognitivně přizpůsobovat. Jinými slovy: Získané poznatky používají jen tehdy, pokud je to skutečně relevantní. Další pokusy ukázaly, že dodatečné podněty (akustické či optické), které následovaly po změně umístění panenky,

pomohly dvojjazyčným dětem nasměrovat jejich pozornost. V případě jednojazyčných to však nefungovalo. Na základě určitých opatření, která platila v průběhu experimentu, bylo vyloučeno, že tyto účinky souvisejí s inteligencí nebo společenským postavením rodičů. Zcela jasně z toho vyplynulo následující: Ten, kdo od narození vyrůstá v dvojjazyčném prostředí, začíná již velmi brzo trénovat schopnost uplatňovat nabyté poznatky, jen pokud jsou v dané situaci relevantní. Jak už bylo řečeno, v takovém případě mluvíme o selektivní pozornosti, popř. kognitivní kontrole.

Důležitost raného tréninku zdůrazňuje rovněž britská zobrazovací studie, již zveřejnil vědecký časopis „Nature“. Porovnávalo se v ní 25 mozků jednojazyčných osob s 58 mozky dvojjazyčných účastníků. Přitom se u dvojjazyčných lidí zjistila větší kortikální hustota v oblasti dolního temenního lalůčku. Z 58 dvojjazyčných účastníků bylo 25 druhému jazyku vystaveno již od narození, ostatní se jej začaly učit začátkem pátého až desátého roku života a pokračovaly po dobu nejméně pěti let. U první skupiny byly změny kortikální hustoty výraznější ve srovnání s druhou.

Dále se na skupině 22 italských rodilých mluvčích zkoumala souvislost mezi dobou, po kterou si osoby druhý jazyk osvojovaly, popř. věkem, kdy se jej naučily, a hustotou jejich mozků. Účastníci studie se začali učit angličtinu mezi druhým a 34. rokem života. Ukázalo se, že čím dříve si člověk druhý jazyk osvojil a čím lépe ho ovládal, tím byla hustota mozku na přesně stejném místě větší.

Co znamenají všechny tyto poznatky z vývojové psychologie a vývojové neurobiologie? Jedna věc je zjistit, že komunikace v druhém jazyce pozitivně ovlivňuje rozvoj duševní výkonnosti, a něco úplně jiného je tvrdit, že se tyto vlivy kladně odrazí na dalším průběhu života.

Lidé se do určitého věku dokážou víceméně ovládat a drží sami sebe v rukou. U některých se problémy objeví dříve, u jiných později. Můžeme tedy zcela skepticky namítnout: *Čím to?*

Danou otázkou se před deseti lety zabývali Ellen Bialystoková a kolektiv ve své studii. Autoři použili „Simonovu úlohu“, která se v experimentální psychologii aplikuje již přes 50 let a funguje takto: Na obrazovce se objevuje buď červený, nebo zelený čtverec. Pokusné osoby reagují stisknutím dvou kláves: levé (pokud vidí zelený čtverec), nebo pravé (pokud vidí červený čtverec). Vtip je v tom, že se čtverce mohou ukazovat na obrazovce vlevo i vpravo, tedy na straně potřebné klávesy (kongruentní etapy), nebo na straně opačné (inkongruentní etapy). Již dlouho se ví, že reakce na kongruentní etapy se dostavuje pomaleji než reakce na inkongruentní etapy. Reakci na podnět, jímž má být jen barva, tedy narušuje

strana, na které se podnět prezentuje. Lidé se proto musejí namáhat, aby se soustředili *pouze* na důležité (respektive pro danou úlohu relevantní) vlastnosti prezentovaného podnětu.

Z rozdílného času reakce na kongruentní vs. inkongruentní etapy (mluví se rovněž o „Simonově efektu“) lze tedy vyčíst, do jaké míry je pokusná osoba schopna irelevantní informaci ignorovat, upozadit nebo (jak se také říká) ztlumit. V závislosti na sílícím Simonově efektu tento předpoklad slábne. Popisovaná schopnost se rovněž označuje pojmem „selektivní pozornost“ a je součástí toho, čemu říkáme „kognitivní kontrola“, event. „exekutivní funkce“. Umístěna je v čelním mozkovém laloku.

Daná úloha se aplikovala na více skupin jednojazyčných i dvojjazyčných dospělých osob různého věku. Ukázalo se, že dvojjazyční účastníci demonstrovali menší Simonův efekt ve srovnání s jednojazyčnými, a to především staršími osobami.

Čím se dá takový výsledek vysvětlit? Z mnoha studií se ví, že se u dvojjazyčných lidí automaticky aktivují slova z obou jazyků, i když daná osoba zrovna používá pouze jeden z nich. Jinými slovy: při čtení cizojazyčných slov se aktivují rovněž ekvivalenty z mateřštiny a při čtení slov v mateřském jazyce se dokonce aktivují odpovídající cizojazyčná slova. Proto je třeba neustálé *kognitivní kontroly*, aby se tato koaktivace potlačovala. Co se tedy dvojjazyčný člověk nepřetržitě učí a co permanentně trénuje, kdykoliv prostě mluví jen jedním (Je jedno kterým!) jazykem? Sebekontrolu! Proto také řada studií prokazuje lepší výsledky dvojjazyčných dospělých osob v testech na exekutivní funkce. (O těch už víme, že je to jen jiné označení pro sebekontrolu.)

Tyto údaje spolu se zjištěním, že se přední mozkové struktury podílejí na plnění Simonovy úlohy u dvojjazyčných vs. jednojazyčných pokusných osob v různé míře, podnítily některé vědce k tomu, aby se zabývali otázkou, zda má dvojjazyčnost dlouhodobě příznivý vliv na duševní výkonnost. Může snad dvojjazyčnost dokonce oddálit mentální rozklad spojený s demencí?

Od konce osmdesátých let minulého století se stále více publikovaly vědecké práce, které poukazovaly na to, že oslabení duševní výkonnosti, způsobené přibývajícím věkem, popř. mozkovými onemocněními, vůbec nesouvisí s rozsahem klinických změn, jak to navrhuje mozková patologie. Jedna studie, která byla roku 1988 publikována v „Annals of Neurology“, ukázala na příkladu 137 starších pacientů jen malou souvislost mezi patologickými proměnami mozku a symptomy demence. Jinými slovy: Byli zde pacienti s opravdu těžkými mozkovými změnami, kteří ale nevykazovali skoro žádné symptomy jako např. obtíže při zapamatování informace. Autoři ve zmíněné práci poprvé použili pojem „kognitivní rezerva“ (cognitive reserve), aby vysvětlili, proč biologické změny, které s sebou

nemoc nese, zcela očividně postihují rovněž více trénovaný, tedy odolnější mozek. Lidé s větší kognitivní rezervu proto mohou mít ve srovnání s ostatními „nemocnější mozek“, přesto však vykazovat méně symptomů. Souvislost mezi ztrátou mozkové tkáně, respektive nervových buněk, a mentálním úpadkem, tedy demencí, (*de* – z lat. směrem dolů; *mens*, *mentis* – z lat. duch) proto není proporcionální. Novější studie dokládají, že zhruba 30 procent pitvaných zemřelých vykazovalo patologické mozkové změny, odpovídající Alzheimerově chorobě, i když v průběhu života demencí netrpěli.

Další práce ukázaly, že velikost hlavy, počet neuronů, inteligenční kvocient, dosažený stupeň vzdělání, pracovní úspěchy a sportovní trávení volného času – tedy tělesné, duševní a společenské aktivity – mohou zvětšovat kognitivní rezervu. Koneckonců tu jde především o komplexní myšlenkové procesy, jež ovlivňují neuroplasticitu, tedy tvorbu synapsí a „utváření mozku“, které je závislé na zkušenostech. Podle poznatků z vývojové neurobiologie se nové synapse tvoří v průběhu různých časových stádií, jež se liší v závislosti na tom, ve které části mozku synapse vzniká. Především se to děje v průběhu prvních deseti let života. Synapse se však na některých místech, a to hlavně v čelním mozkovém laloku, tedy v centru exekutivních funkcí, tvoří až do dvacátého nebo dokonce třicátého roku života.

Z tohoto chápání demence jako výsledku jakéhosi mozkového rozkladu, kterým je postižen více i méně vzdělaný mozek (a s ním větší i menší kognitivní rezerva), můžeme jednoduše odvodit další známé jevy. Pak se dá pochopit, proč mohou demencí onemocnět i velmi vzdělaní lidé (jako např. Walter Jens, profesor rétoriky z Tübingenu). Také se ukazuje, že při velké kognitivní rezervě se nemoc dostaví sice později, má pak ale rychlejší spád.

Pokud mentální úpadek při demenci postihuje i exekutivní funkce a pokud se tyto funkce celý život trénují pomocí dvojjazyčnosti, dá se předpokládat, že se nástup demence díky dvojjazyčnosti odloží. Ten, kdo vyrůstá v dvojjazyčném prostředí a oba naučené jazyky po celý život používá, permanentně zapojuje kognitivní kontrolní procesy, resp. exekutivní funkce, a tím je zároveň trénuje.

Není proto divu, že v jedné z prvních studií Bialystokové a kolektivu, zabývající se daným tématem, vyšlo najevo, že dvojjazyčnost oddaluje symptomy demence o čtyři roky v porovnání s jednojazyčnými pacienty (tab. č. 2-1). Uvedené studie se zúčastnilo 184 pokusných osob, trpících demencí v různých vývojových stádiích (Alzheimerova demence, multiinfarktová demence). Zmíněné poznatky, týkající se dvojjazyčnosti a demence, mají pro společnost obrovský význam. Důležité proto je, že výsledky z roku 2007 byly už o tři roky později opět potvrzeny.

Tab. č. 2-1 Studie, zabývající se působením dvojjazyčnosti na oddálení symptomů demence

Autor, rok	**Pokusné osoby (n)**	**Diagnóza**	**Účinek dvojjazyčnosti**	**Zvláštnosti**
Bialystoková a kol. (2007)	184	Alzheimerova demence Multiinfarktová demence Frontálně-temporální demence	demence oddálena o 4 roky	U dvojjazyčných osob nepozorována rychlá progrese nemoci v průběhu 4 let po jejím vzniku; žádný rozdíl v diagnózách demence.
Chertkow a kol. (2010)	632	Alzheimerova demence	demence oddálena, ale jen u přistěhovalců	Efekt u přistěhovalců: 2 jazyky: 5 let (p = 0,006), 3 jazyky: 6,4 roku (p = 0,002), 4 nebo více jazyků: 9,5 roku; u vícejazyčných anglických rodilých mluvčích bez účinku.
Craik a kol. (2010)	211	Alzheimerova demence	demence oddálena o 5,1 roku	Přistěhovalectví nemělo žádný efekt; jednojazyční účastníci byli vzdělanější než dvojjazyční; bez rozdílu z hlediska profesních úspěchů.
Schweizer a kol. (2012)	40	Alzheimerova demence	větší kognitivní rezerva	Silnější mozková atrofie u dvojjazyčných osob, trpících Alzheimerovou chorobou, ve srovnání s jednojazyčnými pacienty, kteří na tom byli klinicky podobně; přistěhovalectví nemělo žádný efekt.
Alladi a kol. (2013)	648	Alzheimerova demence Multiinfarktová demence Frontálně-temporální demence	demence oddálena o 4,5 roku	Žádný účinek u dvou či více jazyků; stejný účinek u analfabetů; žádný rozdíl v diagnózách demence.

Tentokrát byla analýza propracovanější a zkoumali se pouze pacienti s podezřením na začínající Alzheimerovu demenci. Z celkem 211 účastníků bylo 102 dvojjazyčných a 109 jednojazyčných. U dvojjazyčných pacientů se symptomy demence projevily o 5,1 roku později než u pacientů ovládajících jen jeden jazyk. Dvojjazyčnost je tedy účinnější než

známé léky proti symptomům Alzheimerovy choroby (ty nemoc oddalují v průměru o tři měsíce). Rovněž zúčastnění vědci příčinu daného jevu vysvětlují tím, že lidé, kteří ovládají dva jazyky, mají svůj mozek zvláštním způsobem neustále pod kontrolou, neboť musejí při mluvení pořád dávat pozor také na to, aby jedním ze dvou jazyků *nemluvili*.

Jedna další kanadská replikační studie, jejímiž autory jsou Chertkow a kolektiv, podala jiný výsledek (tab. 2-1). Vliv dvojjazyčnosti na pozdější nástup symptomů demence se potvrdil pouze u přistěhovalců a zvyšoval se s počtem dalších ovládaných jazyků. U lidí, kteří mluvili třemi jazyky, se demence zpozdila až o 6,4 roku, u osob hovořících čtyřmi jazyky, dokonce o 9,5 roku. Ve srovnání s vícejazyčnými účastníky však skupina jednojazyčných prokázala výrazně nižší stupeň vzdělání, takže se působení této proměnné na výsledky nedá vyloučit. Z dané studie rovněž překvapivě vyplynulo, že u anglických rodilých mluvčích se efekt dvojjazyčnosti neprokázal. K těmto údajům je ovšem třeba přistupovat opatrně, neboť ani věk, kdy se připojil druhý jazyk, ani doba, po kterou již pokusné osoby žijí v imigraci, nebyly evidovány.

Studii zcela jiného typu na stejné téma předložili v roce 2012 kanadský psycholog Tom Schweizer a kolektiv. Neporovnávali se tu pacienti se stejnou mozkovou patologií na základě věku, kdy onemocněli, nýbrž šlo o srovnání pacientů s totožnou symptomatikou podle toho, jak výrazně se u nich projevovala. Z toho plyne: Pokud je část kognitivní rezervy utvářena dvojjazyčností, pak by měli dvojjazyční dementní pacienti, kteří jsou klinicky stejně nemocní jako jednojazyční, vykazovat srovnatelně *výraznější* patologické proměny mozku. Za tímto účelem se posuzovaly počítačové mozkové tomografie 40 pacientů trpících Alzheimerovou demencí, z nichž bylo 20 dvojjazyčných a 20 jednojazyčných. Obě skupiny prokázaly symptomy středního stádia demence (dle testu „kresby hodin“ a „Mini Mental State Exemination, MMSE“) a klinicky se v podstatě nerůznily. Z hlediska dosaženého stupně vzdělání i profesního růstu na tom byla skupina jednojazyčných účastníků ve srovnání s dvojjazyčnými dokonce výrazně lépe. Zevrubná analýza skenů CT prokázala u skupiny dvojjazyčných osob značně větší patologii přesně v těch oblastech mozku, které jsou Alzheimerovou chorobou postiženy nejdříve. Takto byly poprvé doloženy neuroanatomické rozdíly mezi jednojazyčnými a dvojjazyčnými pacienty, trpícími demencí. Dané rozdíly se nedají vysvětlit ani symptomatikou (ta byla stejná), ani vzděláním či profesními úspěchy, neboť tyto dva aspekty vynikaly ve zcela opačném směru. Rovněž „imigrantský status“ neměl na výsledek vliv.

Jen o rok později byla opět na stejné téma předložena velmi rozsáhlá studie (n = 648, z toho 391 dvojjazyčných nebo vícejazyčných [3] pacientů), která pocházela ze zcela odlišného kraje světa. Tato práce v mnoha ohledech rozšiřuje a doplňuje poznatky z již existujících studií. Výzkum probíhal v Indii, kde je nejen 12 úředních jazyků (!), ale dohromady se tu mluví neméně 427 jazyky [4]. Z hlediska metodiky se tato práce podobala prvním zmiňovaným studiím. I zde se dvojjazyční pacienti, trpící demencí, srovnávali s jednojazyčnými na základě věku, kdy onemocněli. Průměrný věk účastníků v celé skupině činil 66,2 roku (rozpětí od 32 do 92 let) a příznaky demence se u pacientů vyskytovaly již po dobu 6 měsíců až 11 let. Přitom se ukázalo, že u dvojjazyčných pacientů nemoc propukla o 4,5 roku později. Charakter patologických proměn mozku, způsobených demencí, nehrál roli. Pozdější nástup demence byl pozorovatelný v podskupinách pacientů, trpících Alzheimerovou demencí (n = 240) [5], multiinfarktovou demencí (n = 189) i frontálně-temporální demencí (n = 116). Zmíněný efekt v podstatě nezávisel ani na tom, zda pacienti uměli číst a psát (n = 550), či nikoliv (n = 98). Alfabetizace tady očividně nemá na kognitivní rezervu žádný vliv.

Tímto se dostáváme k dalším poznatkům z dané práce, které bylo možné učinit i díky státu, z něhož pocházejí – Indie. Zde je nejen dostatek analfabetů k tomu, aby se daná podskupina dala statisticky posoudit, ale žije tu i dost lidí, kteří hovoří více než dvěma jazyky, což umožňuje tento eventuální vliv odděleně zkoumat. Provedené vyhodnocení tu neprokázalo kumulativní efekt více cizích jazyků, který popisují Chertkow a kolektiv. Zcela naopak se nepozoroval žádný rozdíl z hlediska kognitivní rezervy v tom, zda člověk ovládá dva, tři, nebo čtyři jazyky. V čase, o který se symptomy demence zpozdily, zvlášť výrazné odchylky nebyly. Žádný vliv neměly ani aspekty jako vzdělání, pohlaví, profesní úspěch a městský či vesnický původ. Pro výzkum byla důležitá rovněž skutečnost, že obě skupiny jednojazyčných i dvojjazyčných osob pocházely ze stejného regionu, a tak se dá vyloučit zkreslující vliv „imigrace“ na danou studii.

---

3 Vícejazyční pacienti tak tvořili více než polovinu pokusných osob (60,3 %). Přesně bylo v celé skupině 26,2 % dvojjazyčných, 25 % trojjazyčných a 9,1 % čtyř- či vícejazyčných pacientů.

4 Tímto je Indie celosvětově druhá v počtu jazyků na jeden stát. První místo zaujímá Nigérie (516 jazyků) a třetí příčku obsadila Brazílie (200 jazyků). Vyšší koncentraci jazyků najdeme jen na Borneu, třetím největším ostrově světa, kde se mluví 1000 jazyky. Je více než dvakrát tak velký jako Německo – 18 mil obyvatel, politicky se však ostrov dělí na 3 země: Brunej, Malajsie a Indonésie.

5 U zbylých pacientů se jednalo o demenci Lewy body (n = 55), nebo smíšenou demenci (n = 48). Rozdíly ve věku, kdy nemoc propukla u jednojazyčných a dvojjazyčných pacientů, odpovídaly hypotéze, nebyly však v obou těchto podskupinách signifikantní (příliš malý vzorek).

Musíme v dvojjazyčném prostředí vyrůstat již od narození, abychom se pak mohli radovat z ochrany před demencí? Přesnou odpověď na tuto otázku zatím nemáme. Je pravda, že účinky dvojjazyčnosti, změřené skoro ve všech studiích, jsou tím větší, čím dříve je člověk dvěma jazykům vystaven. Navíc tu existují i další poznatky: Např. ve studii Carlsonové a Melzoffa se po půlroční imersi (v první třídě základní školy) žádný účinek na kognitivní kontrolu nepozoroval. Oproti tomu Bialystoková a kolektiv popisují pokusné osoby ve studii, zaměřené na Simonovu úlohu, takto „Všichni dvojjazyční účastníci se druhý jazyk začali učit na šestém roce života a obě řeči každý den používali." Také jedna studie, která se zabývala právě působením rané či pozdější dvojjazyčnosti na kognitivní kontrolu, prokázala účinky u *obou* variant.

Posuzujeme-li výsledky z celkové perspektivy, dá se předpokládat, že to s dvojjazyčností nebude jinak než s osvojováním fotbalu či hry na housle. Čím dříve se začne a čím častěji člověk trénuje, tím více se zlepšuje. Kdo je nadaný a má velkou motivaci, stane se opravdovým mistrem, i když nezačne už ve čtyřech, ale teprve v deseti letech. Kdo však začne až v dospělosti, má již těžko šance na světový úspěch.

Jelikož dvojjazyčnost ve většině případů není výsledkem nadání (genů), ale závisí na okolnostech (rozdílný původ či emigrace rodičů), upozorňují dané studie na to, že duševní činnost oddaluje mentální úpadek, tedy rozvoj příznaků demence. Je zajímavé, že se o neurobiologickém korelátu kognitivní rezervy občas diskutuje tak, jako kdyby se o tom vůbec nic nevědělo. Rovněž se někdy rozlišuje mezi „mozkovou" a „kognitivní rezervou", jako kdyby byly mozek a myšlení dva spolu naprosto nesouvisející vědecké celky. Neurobiologické pokroky však dokazují, že tu není ani důvod uměle oddělovat věci, které k sobě patří, ani pochybovat o tom, zda koncept kognitivní rezervy dává smysl. Zmíněné pokroky sahají od empirických poznatků ve vývojové neurologii přes objevy z oblasti neuroplasticity až k poznatkům, získaným při výzkumu za pomoci počítačově simulovaných neuronových sítí.

Uveďme na tomto místě ještě jednu myšlenku: Víme, že oblíbený multitasking vede ke snížení koncentrace a pozornosti. Při střídání úloh se např. ukázalo, že multitaskeři byli o 170 milisekund pomalejší v porovnání s osobami, jež multitasking neprovozují. Multitaskeři tedy nedrží svou mysl tak pevně v rukách a exekutivní funkce u nich *zakrněly*. Rovněž však dává smysl, že dvojjazyční účastníci byli při střídání úloh v podobném testu o 60 milisekund *rychlejší* než osoby, které ovládaly jen svůj mateřský jazyk. Na uvedeném příkladu vidíme, že odchylky od „normálního" průběhu mozkového vývoje i rozkladu jsou možné oběma směry.

Přímé srovnání ukazuje, že negativní vliv digitálních médií je ještě výraznější než pozitivní účinek dvojjazyčnosti.

Zůstává ještě jedna otázka, kterou mi již mnohokrát položilo publikum po přednáškách, na nichž jsem zmiňoval ochrannou funkci dvojjazyčnosti proti demenci. Záleželo na původu tazatelů, ale daná otázka zněla zhruba takto: „Počítá se také, pokud člověk mluví saským/švábským/švýcarským nebo jiným nářečím a k tomu spisovnou němčinou?“ I když k tomu (zatím) nemám žádná empirická data (Doktorandi, pozor! Zde číhá řada disertací, na které je veřejnost mimořádně zvědavá!), dá se z lingvistického hlediska říct, že rozdíl mezi jazykem a dialektem je politická, a ne kognitivní záležitost. Proto máme důvod předpokládat, že taková „dvojjazyčnost“ je z kognitivního hlediska podobně účinná. Dokonce se již argumentovalo tím, že větší podobnost jazyků kontrolu spíše ztěžuje, než zlehčuje. Dokud tedy neexistují žádné další studie, mohou si obyvatelé Švábska, Švýcarska nebo Saska a mnozí jiní oddychnout: I oni se pravděpodobně budou radovat z dalších pěti let!

„Máme za sebou dlouhou cestu od všeobecně rozšířené domněnky, že dvojjazyčnost škodí kognitivnímu rozvoji dětí, až k důkazu ochranného efektu dvojjazyčnosti proti příznakům Alzheimerovy choroby. Praxe je mocná a bilingvismus patří k nejmocnějším z nich.“ [6] Kdo by o tom pochyboval? Představte si, že existuje školní předmět, který odsune demenci o pět let. Že bychom se všichni něco takového rádi učili? Pokud přibližně spočítáme, kolik může společnost díky „povinné dvojjazyčnosti“ ušetřit, objeví se překvapivě vysoké částky, v porovnání s nimiž evropská dluhová krize vypadá úsměvně levná. Dané úspory sahají od minimálního snížení produktivity pracujících až k nepatrným výdajům na péči o již nepracující. Proč se dvojjazyčnost systematicky opomíjí při mezinárodních srovnávacích studiích PISA? Nemá to smysl ani ze společensko-politického pohledu (Komunikace je alfa a omega globalizovaného světa!), ani z hlediska neurobiologického, neboť díky cizímu jazyku se člověk stává nejen chytřejším a komunikativnějším, ale také zdravějším!

6 V anglickém originále tento citát zní: “We have come a long way from the pervasive assumption that bilingualism is damaging to children’s cognitive development to demonstrating a protective effect of bilingualism in coping with symptoms of Alzheimer’s disease. Experience is powerful, and bilingualism may be one of the most powerful experiences of al.”

2. KOMENTÁŘ K PŘEKLADU

2.1 Překladatelská analýza originálu

V následujících podkapitolách provádím zevrubnou analýzu originálu dle modelu Christiane Nordové (2009). Nejprve se zaměřuji na vnětextové faktory, kde se vyjadřuji k těmto aspektům: autor, intence autora, funkce textu, příjemce, médium, místo a čas. Při popisu vnitrotextových faktorů se soustředím na téma, obsah, presupozici, výstavbu, neverbální prvky, lexikum, syntax a suprasegmentální prvky.

2.1.1 Vnětextové faktory

2.1.1.1 Autor

Autorem překládaného textu je německý psychiatr a psycholog prof. Manfred Spitzer, který již od roku 1997 působí na Univerzitní klinice v Ulmu. Kniha, z níž jsou překládané kapitoly vyňaty, se nazývá *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen* a je jednou z mnoha publikací, věnujících se problematice lidské nervové soustavy. Zvolené dva texty nesou výkladový charakter, prokládaný názornými příklady, přehlednými tabulkami a autorovými zkušenostmi z praxe. Publikace rovněž odráží obrovskou erudici autora a jeho veliký zájem o popisovanou problematiku. Manfred Spitzer v textu sice působí velmi autoritativním dojmem, zároveň tu však najdeme pasáže, kde se čtenářem komunikuje a vtahuje ho do zkoumaného tématu. Popisovanou situaci autor také občas odlehčí vtipem. Na příklad: *Sie kennen sicher diesen alten Witz: „Im Himmel ist der Polizist en Engländer, der Koch ein Franzose, der Mechaniker ein Deutscher und das alles wird von einem Schweizer organisiert. In der Hölle […]* (VT 38).

2.1.1.2 Intence autora, funkce textu

V překládaném textu převažuje funkce informativní. Autorovou intencí je zprostředkovat čtenáři nejnovější poznatky o fungování lidské nervové soustavy, zejména mozku. Z textu je patrné, že autorovi záleží na tom, aby čtenář předkládané informace pochopil, zapamatoval si je a následně využíval v praxi.

Cílem první kapitoly je popsat a na příkladech ukázat rozdíly mezi západním a východním myšlením, vysvětlit původ i příčiny jejich vzniku a dát příjemci podnět k zamyšlení, zda je skutečně vhodné jeden způsob uvažování upřednostňovat.

Ve druhé kapitole se Manfred Spitzer snaží na základě provedených studií a výzkumů vyvrátit dříve uznávané tvrzení o tom, že bilingvismus může negativně ovlivňovat dětskou psychiku. Jeho záměrem je čtenáře přesvědčit o opaku, tedy o kladném působení dvojjazyčnosti na paměť a pozornost. Na konci se nachází úvaha, tentokrát o upozaďování bilingvismu v rámci vzdělávacích programů. Autor tu opět nutí čtenáře k zamyšlení: *Stellen Sie sich vor, es gäbe ein Schulfach, das Demenz um 5 Jahre hinausschiebt Würden wir das nicht alle gerne lernen wollen? Rechnet man […]* (VT 1172).

Z výše uvedeného příkladu je patrné, že se v textu setkáváme nejen s informativní, ale i s direktivní funkcí, kterou se populárně-naučný styl odlišuje od ostatních druhů stylu odborného (Eroms 2014, 126). Pokud se na text podíváme podrobněji, zjistíme, že jsou tu na pozadí některých pasáží zastoupeny i další funkce z hlediska členění Romana Jakobsona (Jakobson 1996, 84). Jde na příklad o funkci fatickou, jež slouží ke vtažení čtenáře do problematiky, a tedy ke vzbuzení většího zájmu. Uvedu příklad: *So what? – könnte man also durchaus skeptisch einwenden.* (VT 823). Dále jmenujme funkci expresivní, která dokazuje, že autorovi popisované téma není lhostejné: *Das ist weder gesellschaftspolitisch […] noch neurobiologisch sinnvoll!* (VT 1182).

2.1.1.3 Příjemce

Potenciálním příjemcem může být v případě překládaného textu jak odborník, tak i laik. Složité pojmosloví autor vysvětluje dostupným jazykem, obtížnou terminologii opisuje známými výrazy. Klíčový je však zájem příjemce o popisovanou problematiku – nervovou soustavu člověka. Čtenářské antipatie lze očekávat v pasážích, kde autor na základě mnoha

důkazů vyvrací názory, o nichž může být většina laiků přesvědčena. Kromě zájmu o popisované téma se proto od čtenáře očekává značná míra sebekritiky a připravenost dozvědět se informace, které nekorespondují s dosavadními domněnkami nebo je zcela popírají.

2.1.1.4 Médium

Médiem překládaných kapitol je knižní publikace, převažují tu tedy rysy typické pro psanou formu. Autor se vyjadřuje explicitně, text je logicky strukturován a vyznačuje se vysokým stupněm promyšlenosti a připravenosti. Jako příklad uveďme dlouhá, rozvitá souvětí, jež jsou zcela srozumitelná pouze při vizuálním vnímání: *Um dem Einwand zu begegnen, dass sich der Norden und Süden trotz aller Homogenität des Landes eben doch durch Dialekte, Temperatur, Geschichte und andere Variablen unterscheiden, wurden die Analysen vom ersten Test (dieser hatte die größte Effektstärke) für eine Gruppe wiederholt, die aus […]* (VT 452).

V textu najdeme mnoho dalších jevů, charakteristických pro psaný projev, o nichž se zmíním v příštích kapitolách. Záměrem autora je sice dané téma zpřístupnit širokému publiku, nejedná se ale o snahu oslovit co nejširší veřejnost. Dá se předpokládat, že právě proto není kniha dostupná v elektronické či internetové podobě.

2.1.1.5 Místo

Kniha, z níž jsou vyjmuty dvě překládané kapitoly, vyšla v jihoněmeckém městě Stuttgart, které se nachází nedaleko od Ulmu, dlouholetého působiště autora. Německo v publikaci hraje roli výchozího prostředí a autor na něj odkazuje převážně deikticky. V první kapitole se německá kultura staví do kontrastu s ostatními srovnávanými kulturami. *So wie man sich hierzulande zur Begrüßung die rechte Hand gibt, mit Messer und Gabel isst, […]* (VT 269). Ve druhé kapitole německé prostředí přispívá k vymezení definice dvojjazyčnosti. *Zählt es auch, wenn man Schwäbisch, Schwizerdütsch/Sächsisch/etc. und Hochdeutsch spricht?* (VT 1148).

2.1.1.6 Čas

Kniha *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen* vyšla roku 2015, jde tedy o poměrně aktuální práci. Časové období, v němž publikace vznikala, je v textu explicitně zmíněno jen jednou: *Anlässlich des Besuchs von Kanzlerin Angela Merkel in China fand der diesjährige Austausch am 5. Und 6. Juli in Chengdu statt, sodass auch ein Treffen […] mit der Kanzlerin (zum Frühstück am 6. Juli 2014) zustande kommen konnte […]* (VT 7). Novodobý charakter knihy se rovněž nepřímo promítá do řady jazykových jevů, které se v textu vyskytují. Za nejspolehlivější doklad v tomto ohledu můžeme považovat četný výskyt běžných anglických výrazů, pro něž v němčině existuje domácí obdoba. Tato slovní spojení či celé věty textu dodávají módní odstín a zaručují větší oblíbenost u mladších generací. Jako příklad lze uvést ustálený anglický obrat *last, but not least* (VT 567).

.

2.1.2 Vnitrotextové faktory

2.1.2.1 Téma, obsah

Kniha, z níž pochází překládaný text, je členěna do sedmnácti samostatných kapitol, jež spojuje společné hypertéma – lidská nervová soustava. Každá kapitola obsahuje jedno konkrétní téma z této problematiky. V případě první části textu jde o distinkci východního a západního myšlení, druhá část pojednává o vlastnostech bilingvismu. Kromě dvou hlavních témat lze v obou kapitolách vytyčit několik dílčích. Strukturu kapitol předznamenává název, v případě první kapitoly i podnázev. Oba hlavní tituly jsou tematické, tj. explicitně pojmenovávají popisovanou skutečnost. Podnázev v první kapitole je tvořen otázkami, jež mají fatickou funkci. Vzbuzují tedy u čtenáře zájem a kompenzují tak věcnost hlavního názvu:

Östliches und westliches Denken
Gibt es das? Warum? Und was folgt? (VT 1)

Počet dílčích témat každé z kapitol nelze přesně určit, jelikož jsou velmi provázaná a nedají se jasně vyčlenit či pojmenovat. V textu o západním a východním myšlení autor postupuje od otázky, zda dané rozdíly opravdu existují přes jejich charakteristiku, možné příčiny vzniku a končí úvahou, kde zároveň shrnuje vše dosud popsané.

Název druhé z překládaných částí se dá charakterizovat jako méně explicitní ve srovnání s první kapitolou, podnázev chybí. Série řečnických otázek se realizuje v prvním odstavci, který předznamenává dílčí témata kapitoly. Autor zde nejprve vyvrací tvrzení o špatném vlivu bilingvismu, dále se zaměřuje na schopnost dvojjazyčnosti oddálit symptomy demence.

2.1.2.2 Presupozice

Vzhledem ke své specifičnosti vyžaduje popisované téma od příjemce základní povědomí o nervové soustavě člověka. Autor tu poměrně často operuje s odbornými termíny (např. názvy nemocí, částí mozku). I když jsou jevy, popisované v obou kapitolách, všeobecně známé, mohou nepřipravenému čtenáři některé pasáže působit problémy. Mám na mysli především úseky v druhé polovině kapitol, kde se autor přes úvodní popis dostává k výsledkům odborných studií, které již nelze vysvětlit bez užití potřebné terminologie. Nepředpokládám ale, že by došlo k neporozumění základní myšlence, jedná se spíš o obtížnou orientaci v textu. V tomto ohledu mohou být náročné i rozsáhlé popisy, kde autor vysvětluje postup prováděného pokusu. Pro úplné pochopení textu je třeba nejen základní přehled o fungování nervové soustavy, ale i bedlivá pozornost a schopnost se orientovat v syntakticky náročnějších úsecích. Rovněž se předpokládá, že příjemce alespoň částečně ovládá angličtinu, neboť se v obou kapitolách vyskytují anglicismy či přímo anglické věty.

2.1.2.3 Výstavba

Překládaný text je součástí většího celku, a to knihy *Denken – zu Risiken und Nebenwirkungen*, která kromě sedmnácti kapitol obsahuje předmluvu, obsah a rejstřík. Začátek každé kapitoly předznamenávají očíslované názvy, které jsou někdy doprovázeny

podnázvem a naznačují základní makrostrukturu textu. Překládaná část se skládá ze dvou kapitol, které na sebe nenavazují ani ze sémantického, ani formálního hlediska, neboť v publikaci nejsou řazeny těsně za sebou (jde o 3. a 6. kapitolu). V žádné z nich autor neodkazuje do jiné části z knihy.

Do makrostruktury textu se dle CH. Nordové (2009, 114) započítávají i tzv. intexty: citáty, poznámky pod čarou a příklady. Všechny tři případy jsou v překládaném textu zastoupeny.

Manfred Spitzer mnohdy cituje své kolegy, vědce z oblasti psychologie a neurologie: *„Das Ergebnis stützt deutlich die Annahme, dass es bei einsprachigen Kindern genuine kognitive Unterschiede in der Fähigkeit gibt, Aufmerksamkeitskonflikte zwischen unterschiedlichen Anforderungen zu lösen. […]“ So fassen Carlson und Meltzoff ihre Erkenntnisse gegen Ende ihrer Diskussion zusammen.* (VT 748). Většinou autor uvádí přeložené citáty, jen jeden z nich je doplněn o originální znění.

S poznámkami pod čarou se setkáme napříč oběma kapitolami. Jde např. o uvedení příkladu, popis prováděného experimentu nebo vysvětlení termínu: *Im Gegensatz zum herkömmlichen Sprachunterricht wird beim Unterricht durch Immersion der Schüler in ein fremdsprachliches Umfeld hineinversetzt, sodass […]* (VT poznámka pod čarou č. 2).

Obě kapitoly mají jasné ohraničení – je v nich naznačen začátek i konec. Na závěr první kapitoly autor takto předznamenává její zakončení: *Kehren wir am Schluss noch einmal zum Deutsch-Chinesischen Dialogforum zurück, dessen Leitthema in diesem Jahr Innovation lautete.* (VT 550). Druhá kapitola začíná sérií otázek, o jejichž funkci jsem se zmínila v předchozí části, podobný otevřený charakter má i její konec.

Vzhledem k rozsahu překládaného textu není jednoduché přesně určit typ tematické progrese. Celkově zde ale převažuje průběžné téma z důvodu snazší orientace čtenáře v informačně nasycených odstavcích.

2.1.2.4 Neverbální prvky

Překládaný text obsahuje mnoho neverbálních prvků v různé podobě. Najdeme tu četné fotografie, grafy, obrázky, mapy a tabulky. Všechny tyto složky sice výrazně přispívají k lepšímu pochopení popisované problematiky, nejsou však stěžejní pro porozumění textu.

Fotografie se vyskytují zejména v první kapitole. Autor k nim odkazuje přímo v textu a samotnou fotografii pak blíže popisuje v komentáři, který k ní přimyká (VT Abb. 3-3).

Důležitou součástí obou kapitol jsou také grafy, na nichž si lze lépe představit statistické údaje, uvedené v textu (VT Abb. 3-9). V první kapitole se rovněž setkáme s mapou, která znázorňuje hranici mezi dvěma geografickými oblastmi, charakterizovanými v textu (VT Abb. 3-11). Obě překládané části obsahují přehledné tabulky, kde jsou zpravidla shrnuty výsledky příslušných studií (VT Tab. 6-1). Rozsáhlé pasáže autor věnuje popisu jednotlivých experimentů nebo výzkumných postupů, z nichž je jeden pro lepší představu doplněn o názornou ukázku. Najdeme ji v originále na str. 33, kde můžeme vidět sociogram, sloužící ke zjišťování různých stylů myšlení.

Co se týče textových konvencí, dá se říci, že překládaný text odpovídá odbornému stylu i na úrovni neverbálních prvků. Všechny elementy se vážou na slovní obsah a mají své opodstatnění. Neverbální složka přispívá nejen k lepší orientaci v textu, ale zároveň ho činí přitažlivějším pro čtenáře a plní tak jeden z požadavků populárně-naučného stylu (Eroms 2014, 126). Jak autor uvádí v předmluvě, všechny použité materiály pocházejí z jeho vlastních zdrojů.

2.1.2.5 Lexikum

Charakter populárně-naučného stylu se v překládaném textu promítá i na rovinu lexikální. Nejpříznačnějším rysem užité slovní zásoby je hojný výskyt terminologie, která pochází z různých oblastí lidského poznání.

V první kapitole jsou to především termíny z oboru psychologie. Autor s nimi operuje při popisu různých stylů myšlení (*stringend-analytisch* [VT 89]), vlastností (*Salienz* [VT 318]), tendencí (*Nepotismus* [VT 421]) nebo společenských postojů (*Kolektivismus* [VT 586]). V souvislosti s psychologií se v textu objevuje i lékařská terminologie (názvy hormonů: *Oxytocin* [VT 313]), která má však přední zastoupení ve druhé kapitole, kde pojmenovává části mozku (*kortikale Dichte* [VT 798]) a duševní nemoci (*Multiinfarkt-Demenz* [VT 1055]). I v druhé části se ale vyskytují psychologické termíny, které se uplatňují při pojmenovávání různých myšlenkových schopností (*kognitive Kontrolle* [VT 872]) nebo učebních procesů (*Immersion* [VT 697]).

Četný výskyt terminologie těsně souvisí s užitím internacionalismů (*Mechanismus* [VT 347]) a anglicismů (*Ingroup* [VT 310]). Právě poslední jmenovaná kategorie pojmenovává předměty či jevy, pro které si zřejmě výchozí jazyk zatím příslušný termín nevytvořil či neosvojil (*Sampling-bias* [VT 634]).

Užití anglicismů se však neomezuje pouze na výrazy, pro něž v němčině neexistuje domácí obdoba. Někdy se v textu setkáme s běžnými anglickými frázemi, které se autor rozhodl zakomponovat i přes jejich přeložitelnost do němčiny (*So what?* [VT 823]). Dá se předpokládat, že je jeho volba motivována módností daných formulací.

Internacionalizaci textu podporuje i hojné užití proprií, která slouží k označení měst (*Chengdu* [VT 9]), osob (*Bialystok* [VT 655]), publikací (*Annals of Neurology* [VT 897]) metod (*Simon says* [VT 705]) nebo teorií (*Behavioral Immune System* [VT Tab. 3-3 ř. 9]). Jak vlastní, tak obecná pojmenování jsou nezřídka vytvořena kompozicí (*Pathogen-Prävalenz-Theorie* [VT 428]).

Velký počet internacionalismů se zčásti kompenzuje užitím německé idiomatiky, která knize ubírá na odbornosti: *Aus dieser Sicht ist es wichtig, zu belohnen, wenn man schon einmal eine „ehrliche Haut" getroffen hat, denn das ist selten und muss gepflegt werden.* (VT 235*)*.

Emoce autora se v textu projevují v podobě částic, které mohou mít zdůrazňovací, fatickou nebo expresivní funkci. Výskyt interjekcí tvoří další odlišnost mezi odborným a populárně-naučným textem, neboť v ryze odborné práci se projevování autorových emocí (Eroms 2014, 124) považuje za nežádoucí. Mezi nejčastější příklady zmíněného slovního druhu patří: *ja* (VT 577), *doch* (VT 76), *nun* (VT 403) a další: *Nun wird in China nicht nur Reis angebaut, sondern auch Weizen.* (VT 405). *[…].denn sie bleiben ja Teil der eigenen Gruppe, das heißt, man arbeitet weiter mit ihnen zusammen.* (VT 245). Z hlediska lexikální vrstvy zde vyniká rovněž kumulace částic a příslovcí. *[…] ob „wir" und „die" nicht vielleicht doch ganz grundsätzlich anders ticken.* (VT 75).

Pro překladatelskou analýzu výchozího textu jsou stěžejní i deiktika, která odkazují do různých pasáží textu a tím zajišťují jeho kohezi a koherenci. V roli deiktik zde vystupují převážně ukazovací, popř. osobní zájmena: *Diese Differenzierungen im Umgang miteinander haben durchaus ihren Sinn, wie die folgenden Überlegungen zeigen* (VT 226). Někdy se ale při čtení textu mohou vyskytnout problémy s orientací v hlavní myšlence, jelikož je hlavní téma velmi vydatně rozvíjeno a návrat k informačnímu jádru může být obtížný. Podrobně tento jev rozeberu v následující kapitole.

2.1.2.6 Syntax

Překládaný text se vyznačuje poměrně komplikovanou syntaxí. Výrazně jsou tu zastoupena rozvitá, většinou podřadná souvětí. Syntaktická pravidla němčiny mohou českému čtenáři působit potíže při orientaci ve výchozím textu. Především se zde uplatňuje verbální rámec, jenž posunuje hlavní významové sloveso na periferii věty: *Man kann die Reis-Theorie daher innerhalb eines Landes, und dazu noch innerhalb eines über Jahrtausende vergleichsweise homogenen und stabilen Landes mit einer recht einheitlichen Sprache […] überprüfen.* (VT 406).

Další zvláštností německého slovosledu, jež má i v daném textu bohaté zastoupení, je řetězení anteponovaných přívlastků. *Der zweite Tag wurde mit einem Besuch des im Aufbau befindlichen Werks der Firma Bosch etwa eine Autostunde südwestlich von Chengdu abgeschlossen.* (VT 14). I zde může u příjemce docházet k postupnému poklesu pozornosti v důsledku veliké informační zátěže uvnitř základní skladební dvojice.

Ke složitosti na úrovni větné stavby přispívá i zpracovávaná tematika. Obě překládané kapitoly jsou hustě nasycené poznatky, které laikovi přinášejí zcela novou informaci. Při čtení je tedy nutné dbát zvýšené pozornosti, aby nedošlo k zastínění hlavní myšlenky.

Komplikovanost syntaxi se stupňuje od začátku ke konci kapitoly. V úvodu, kde se zpravidla prezentují všeobecně známá fakta, autor užívá převážně jednoduché věty, popř. parataktická souvětí. S narůstajícím počtem nových informací se text zhutňuje a zvětšuje se i stupeň explicitnosti. Autor užívá odborné termíny, které zároveň vysvětluje a obklopuje je širokým kontextem. Dochází tedy k rozvíjení souvětí a nárůstu hypotaxe: *Schließlich können die Bedingungen unserer Existenz unser Denken verändern, d.h. sie beeinflussen nicht nur (ganz offensichtlich), was wir denken, sondern langfristig auch, wie wir denken.* (VT 329). Mnohdy se uvnitř jednoho rozsáhlého souvětí vyskytují vsuvky nebo závorky, které upřesňují či vysvětlují hlavní informaci: *Da ist dann von Wahrnehmun/Denken/Fühlen/Handeln/Sprache „beim Menschen" die Rede, wo es – um es einmal beispielhaft sehr drastisch auszudrücken – tatsächlich jedoch „nur" um die Reaktionszeiten von 20-jährigen, rechtshändigen, männlichen College-Studenten (mit allen WEIRD-Attributen) auf die 30 häufigsten englischen Wörter geht* (VT 537). Na některých místech tato doplnění skutečně přispívají k lepší srozumitelnosti a přehlednosti, v jiných pasážích však může dojít ke zcela opačnému účinku. Příkladem této kontraproduktivity slouží výše uvedené souvětí, kde vsuvky narušují jeho hlavní myšlenku. Útržkovité vkládání

doplňujících informací se dá vysvětlit i autorovým hovorným vyjadřovacím stylem, jenž je patrný na ústních přednáškách.

2.1.2.7 Suprasegmentální prostředky

Charakter populárně-naučného stylu se v daném textu projevuje i hojným využitím suprasegmentálních prostředků, které snižují složitost analyzované problematiky. Do textu pronikají autorovy emoce ve formě řečnických otázek, kterými začínají i končí obě překládané kapitoly. Zatímco v úvodu se jedná spíše o vzbuzení zájmu u čtenáře, závěrečná pasáž má převážně úvahový charakter, jenž sice nechává kapitolu otevřenou, dává příjemci prostor k zamyšlení, zároveň však vyjadřuje autorův postoj k popisované situaci*: Warum wird Zweisprachigkeit bei den weltweiten PISA-Bildungs-Vergleichsstudien systematisch ausgeschlossen?* (VT 1180).

Autorovo přesvědčení o správnosti a smysluplnosti podávaných informací se odráží např. v rozkazovacích větách, které rovněž nalezneme v úvahových pasážích: *Kommunikation ist A und O in einer globalisierten Welt!* (VT 1183). Vykřičník v závorce je někdy umístěn doprostřed věty, kde má čtenáře obzvlášť důrazně upozornit na prezentovanou informaci. *Diese Studie wurde in Indien durchgeführt, wo es nicht nur 12 (!) offizielle Landessprachen gibt, […]* (VT 1041).

Z hlediska suprasegmentality je třeba zmínit také kurzívou vyznačené výrazy, jež na sebe graficky poutají příjemcovu pozornost. Takto se odlišují jednotlivá slova, slovní spojení i skupiny slov, jež autor považuje v konkrétní pasáži za nejdůležitější. Děje se tak na příklad v místech, kde by mohlo dojít k přehlédnutí a následnému nepochopení. Odlišný font písma je tu určitou pojistkou řádného porozumění, zejména pokud se jedná o záporné částice. *Diese Definition ist sehr weit und beinhaltet nicht, wie oft angenommen wird, die flüssige und gleichermaßen sehr gute Beherrschung zweier Sprachen*. (VT 604). Kurzíva má v textu ještě jednu funkci: signalizuje užití odborného termínu či názvu: *Diese Fähigkeit wird auch als selektive Aufmerksamkeit bezeichnet und stellt […]* (VT 852).

2.2 Překladatelské problémy

Do kapitoly o překladatelských problémech zařazuji jevy, jejichž převedení do cílového jazyka mi působilo největší obtíže. Daná úskalí se v textu realizovala na třech rovinách – lexikální, syntaktické a pragmatické. Z lexikálního hlediska se mi jako problematický jevil překlad specifické terminologie a kompozit. Na rovině syntaktické byla většina problémů způsobena těmito jevy: kumulace přívlastků v kombinaci s jinými slovními druhy, verbální rámec a aktuální členění větné, parenteze a nepřímé odkazování. Rozdíly v užití uvozovek a kurzívy, stejně tak jako komplikovanou úpravu intertextovosti zahrnuji do roviny pragmatické.

2.2.1 Rovina lexikální

2.2.1.1 Specifická terminologie

Jedno z úskalí překládaného textu spočívá ve specifickém lexiku, které souvisí s popisovanou problematikou. Odborné pojmy se dají zařadit do několika vědeckých oborů. Především jde o termíny z neurologie (*kortikale Dichte* [VT 798]) a psychologie (*stringent-analytisch* [VT 89]), ale rovněž se zde vyskytují výrazy z oblasti zemědělství (*Pflanzzeiten* [VT 396], lingvistiky (*Zweisprachigkeit* [VT 601]) či ekonomie (*Ausreißer* [VT 548]). Specifické lexikum je v překládaných kapitolách realizováno třemi hlavními způsoby, z nichž vycházely i aplikované překladatelské metody.

Odborné termíny mají převážně internacionální podobu, proto zde problém představovala spíše morfologická podoba výrazu. Jako příklad lze uvést přívlastek: *kategorial* (VT 81), který se v textu vyskytuje ve spojení s charakteristikou západního způsobu myšlení. Grafická forma slova svádí k použití ekvivalentu *kategoriální* (dle online-slovníku *Lingea*), avšak úzus cílového jazyka v tomto kontextu upřednostňuje přívlastek s jinou příponou, který zní: *kategorické* (CT 231) – 84 výskytů v internetovém vyhledávači *Google* oproti 34 dokladům prvního jmenovaného ekvivalentu. Jiné internacionalismy, jako např. *holistisch* (VT 92)*, assoziativ* (VT 83), *individualistisch* (VT 210), nepůsobily při nahrazování domácí formou problémy (*holistické* [CT 52]*, asociativní* [CT 51], *individualistické* [CT 84]). U

některých termínů ke změně formy, nepočítáme-li opravu velkého počátečního písmena na malé, vůbec nedošlo: *Nepotismus* (VT 421) => *nepotismus* (CT 236).

Několik termínů je v textu uvedeno pouze v angličtině: *costly rituals* (VT 284). Jelikož se v českém jazyce zřejmě neuplatňují domácí ekvivalenty, jež by přesně vystihly podstatu uváděných pojmů, rozhodla jsem se původní znění ponechat i v překladu. Předcházela však zevrubná analýza kontextu a posouzení, zda bude daný pojem pro cílového čtenáře srozumitelný i v anglickém jazyce. Na místech, kde by hrozilo nepochopení smyslu či narušení celkové koheze textu, je anglický výraz v překladu doplněn o vnitřní vysvětlivku: *[…] mit all ihren Problemen kultureller Verzerrungen beim self-report* (VT 417) => *kvůli mnoha problémům kulturního zkreslení, které vznikají při sdělování zpráv o sobě formou self-report* (CT 233). Zmíněný postup jsem zde zvolila rovněž z důvodu problematického skloňování cizojazyčného pojmu *self-report*.

Třetí možností, kterou autor využívá pro pojmenování specifického výrazu, je užití domácí, tedy německé formy: *Nassreisanbau* (VT 388), *Sprachfähigkeit* (VT 810), *Merkfähigkeit* (VT 903). Některé z pojmů se v překladu daly substituovat za český ekvivalent, přičemž se z jednoslovného pojmenování většinou stalo víceslovné (*Nassreisanbau* => *pěstování rýže za mokra* [CT 216]). V jiných případech jsem však k lepší srozumitelnosti využila opisu (*Störungen der Merkfähigkeit* (VT 902) => *obtíže při zapamatování informace* [CT 509]).

Co se týče věcného obsahu, dá se říci, že nejvýraznější zastoupení v textu mají pojmy s oblasti psychologie. Zde mi největší potíže při překladu působilo spojení: *stringent-analytisch* (VT 89), které tu slouží k charakteristice východního způsobu uvažování. Výraz *stringent* v sobě dle mého názoru v daném kontextu spojuje 2 významy, a to: *přísný* a *logický* (*DUDEN online*: *stringent - aufgrund der Folgerichtigkeit sehr einleuchtend, überzeugend; logisch zwingend, schlüssig*). Přeložení uvedeného pojmu jako *přísně logicky analytické* by však v češtině znělo nepřirozeně, proto jsem se rozhodla pro jednodušší variantu: *přísně analytické* (CT 51). Každá analýza v sobě skrývá logiku, proto lze počítat s minimálním významovým posunem.

S psychologií se těsně pojí neurologie, proto se v obou překládaných kapitolách vyskytují termíny rovněž z této oblasti. Nejobtížněji se v daném oboru hledal český ekvivalent pro: *inferior Parietallappen* (VT 799). Po zevrubné rešerši medicínských textů a nalezení názorného schématu se mi podařilo dohledat český termín: *dolní temenní lalůček* (CT 453), který je však dle průměrného počtu výskytů méně rozšířený (7 výskytů

v internetovém vyhledávači *Google*) než jeho latinský ekvivalent – *lobulus parietalis inferior* (436 výskytů v českých textech internetového vyhledávače *Google*).

Komplikovaný byl také překlad výrazu *Ausreißer* (VT 548), jehož jeden z významů dle slovníku *DUDEN online* zní: *Einzelwert, Einzelding o. Ä., das von den übrigen Werten, Dingen in auffälliger Weise abweicht.* Pro svůj překlad jsem vybrala následující řešení: *[...] nepředstavují pouze pravidlo (střední hodnota), ale i výjimky (náhodný výskyt)!* [CT 306].

2.2.1.2 Kompozita

Za jeden z nejproduktivnějších způsobů vzniku nových slov se v němčině považuje kompozice: *Die beiden hauptsächlichen Wortbildungsarten des Deutschen sind die Komposition und die Derivation* (internetová jazyková příručka *grammis 2.0*). Německý jazyk dává často přednost kompozitu i tam, kde existuje desubstantivní adjektivum (Štícha 2015, 406). Jako příklad nepřeveditelné složeniny uvedu výraz *Autostunde*, jenž se vyskytuje ve větě: *Der zweite Tag wurde mit einem Besuch des im Aufbau befindlichen Werks der Firma Bosch etwa eine Autostunde südwestlich von Chengdu abgeschlossen.* (VT 12). Zde se při překladu nedalo užít substantivní skupiny (hodina Auta), předložkového pádu (hodina o Autě), ani adjektivního přívlastku (autová hodina), což jsou dle Štíchy (2015, 427) nejběžnější způsoby překladu německých složenin. Dané kompozitum jsem proto převedla na větnou konstrukci ve slučovacím poměru: *Druhý den byl zakončen návštěvou rozestavěného závodu firmy Bosch, který se nachází jihozápadně od Čcheng-tu a jízda autem sem trvá hodinu.* (CT 7).

Častěji se však v textu vyskytují složeniny se spojovníkem, jejichž převedení bylo složitější než v případě klasických kompozit. Jak uvádí Matthias Wermke, tento způsob tvoření nových slov se za poslední léta stal velmi produktivním: *Gelegentlich könnte man den Verdacht haben, als entwickele sich in unserer Schreibgemeinde eine Art „Bindestrichitis."* (Wermke 2012, 125). Popisované složeniny se spojovníkem lze rozdělit do několika skupin:

V prvé řadě jde o spojení, jež s největší pravděpodobností vznikla z důvodu úspory místa v publikaci. Spojovník tu slouží k lepší přehlednosti či zdůraznění jednotlivých částí (Wermke 2012, 130): *Ein zweiter wesentlicher Ost-West-Unterschied findet in dem Wortpaar Kollektivismus versus Individualismus seinen Ausdruck* (VT 145). Zde jsem využila předložkové konstrukce, čímž se kompozitum zároveň dostalo do postpozice: *Za zvláštní případ obecnějšího rozdílu mezi východním a západním myšlením se většinou považuje čínský*

a německý způsob uvažování. (CT 18). Ve většině případů tu kompozita uvozená spojovníkem slouží k tvorbě terminologizovaných pojmenování (*Pathogen-Prävalenz-Theorie* [VT 428]). Rozmanitých překladatelskcýh řešení si žádaly situace, kdy se složenina ve stejné pasáži vyskytovala opakovaně. Na příklad výraz *Demenz-Patienten* (VT 1029) jsem překládala několika způsoby, z nichž jeden uvádím: *Zweisprachige Demenz-Patienten wurden im Hinblick auf das Erkrankungsalter mit einsprachigen Demenz-Patienten verglichen* (VT 1045). V tomto případě jsem kompozitum nahradila slovesným adjektivem, čímž se první část složeniny opět dostala do postpozice: *I zde se dvojjazyční pacienti, trpící demencí, srovnávali s jednojazyčnými na základě věku, kdy onemocněli.* (CT 585). V překladu se rovněž vytratilo opakování výrazu v druhé polovině věty, které pro pochopení není bezpodmínečně nutné.

Další skupinu kompozit tvoří názvy metod, na základě nichž se dá zjistit rozdíl mezi východním a západním myšlením. Dané výrazy jsem substituovala jejich českou podobou, *gemessen mit dem Uhr-zeichnen-Test* (VT 1018) => *dle testu „kresby hodin"* (CT 570).

Třetí skupinu tvoří kompozita, která ve své první části obsahují zkratku. Jde tu o obligátní užití spojovníku (Wermke 2012, 127). V obou uváděných příkladech jsem překlad složeniny vyřešila změnou slovosledu (z antepozice zkratky se stala postpozice), neboť dle Internetové jazykové příručky jiná možnost pro češtinu tematizována není: *[…] bei den weltweiten PISA-Bildungs-Vergleichsstudien […]* (VT 1181) => *Proč se dvojjazyčnost systematicky opomíjí při mezinárodních srovnávacích studiích PISA […]* (CT 659)/ *mit allen WEIRD-Attributen […]* (VT 544) => *[…] se všemi atributy WEIRD.* (CT 304).

2.2.2 Rovina syntaktická

2.2.2.1 Kumulace přívlastků v kombinaci s jinými slovními druhy

Povahou výchozího jazyka i díla je podmíněn další z překladatelských problémů – kumulace anteponovaných adjektivních přívlastků v kombinaci s adverbii a partikulemi. V německém odborném i publicistickém stylu se setkáváme s rozvitým anteponovaným přívlastkem, který se v češtině klade za určované substantivum (Povejšil 1992, 290). Vzhledem k populárně-naučnému stylu, v němž jsou překládané kapitoly napsány, se tu tedy často setkáme s rozvitými atributy. Ty tvoří rámcovou konstrukci, která je vpravo uzavírána adjektivem

(participiem), stojícím bezprostředně před určovaným jménem: *[…] erklärte der zufällig gerade anwesende Werksleiter aus Stuttgart-Waiblingen uns bereitwillig […]* (VT 23). I ty nejsložitější přívlastky stojí v němčině vždy v antepozici, zatímco v češtině bývají zpravidla v postpozici. (Štícha 2015, 402).

Při překladu jsem se tedy nejvíce zabývala přestavbou slovosledu, případně změnou slovnědruhové platnosti výrazů, jež byly součástí přívlastku: *Zrovna tu byl přítomen ředitel závodu, který pocházel z okolí Stuttgartu, a ochotně nám během následující prohlídky povyprávěl […]* (CT 13). Adjektivní atributy v textu byly často zmnožovány i jinými slovními druhy. Na prvním místě uveďme rozvíjení adverbiem. Tento jev se ostatně uplatňuje i ve výše uvedeném případě. Zde je participium I *anwesende* rozvíjeno dvěma temporálními adverbii: *zufällig* a *gerade*. V daném kontextu se jedná o synonyma, proto jsem je do češtiny převedla pomocí jednoho výrazu: *zrovna.* Téměř každou přívlastkovou konstrukci autor rozšiřuje rovněž o modální částice, čímž textu dodává odstín mluvenosti a zvyšuje jeho expresivitu.

K adverbiím se většinou přičleňuje i skupina slov, která dodávají větě pouze určitého zabarvení, např. podivu, podrážděnosti, výčitky […]. Jde z valné většiny o drobná slovíčka, často homonyma spojek nebo (plnovýznamových) adverbií, jejichž význam bývá značně neurčitý, a proto je jejich správné užívání v každém jazyce obtížné. (Povejšil 1992, 205). Jako příklad zmíněné skupiny může posloužit věta: *[…] ob „wir" und „die" nicht vielleicht doch ganz grundsätzlich anders ticken*. (VT 75). V dané větě se vyskytuje námitková částice: *doch* a také pravděpodobnostní partikule *vielleicht*. Jelikož mají tato slova v daném kontextu velmi oslabenou sémantiku, byly do cílového jazyka převedeny jednou lexikální jednotkou, která v sobě nese jak odstín pravděpodobnosti, tak mluvenosti: *vlastně.* Další kondenzaci jsem provedla při překladu slov *ganz* a *grundsätzlich*, jejichž lexikální významy se v daném kontextu neliší (podobná situace nastala při převodu výše uvedených adverbii: *zufällig* a *gerade*). Výsledný překlad věty tedy zní: *[…] a každý si v určitou chvíli klade otázku, jestli „my" a „oni" nejsme vlastně nastaveni úplně jinak.* (CT 42).

Při rozhodování, zda jde o plnovýznamovou příslovci, či modální výraz, jsem se řídila sémantickým obsahem slova v konkrétním kontextu. Pokud klesl na téměř bezobsažnou hodnotu, rozhodla jsem se grafickou podobu lexikální jednotky nezachovávat. Jako příklad sémanticky vyprázdněné jednotky mohu jmenovat frekventovaný výraz *nun*: *Nun wird in China nicht nur Reis angebaut […]* (VT 403). Pokud by se *nun* přeložilo jako adverbium (nyní), věta by nabyla jiného významu, jenž v daném kontextu není relevantní. V překladu tedy došlo k záměrnému vynechání tohoto slova: *V Číně se kromě rýže (na jihu) pěstuje i pšenice (na severu)*. (CT 226).

2.2.2.2 Verbální rámec a aktuální členění větné

V německém originále se setkáváme s velmi komplikovanými, bohatě rozvitými souvětími. Kvůli lepší srozumitelnosti bylo v překladu nutné provést jejich segmentaci. Jako příklad rozsáhlého souvětí si uveďme: *So wundert es nicht, dass in einer ersten Studie zu dieser Frage von Bialystok und Mitarbeitern an 184 Patienten mit Demenzprozessen unterschiedlicher Pathogenese (Alzheimer-Demenz, Multiinfarkt-Demenz) gezeigt wurde, dass Zweisprachigkeit das Auftreten von Symptomen einer Demenz im Vergleich zu einsprachigen Demenzkranken um vier Jahre hinausschiebt.* (VT 157). Na českého příjemce by zachování všech uvedených informací v jednom souvětí zřejmě působilo nepřehledně a k řádnému pochopení by bylo třeba opakovaného přečtení. Složitou konstrukci jsem proto rozdělila do dvou částí, z nichž první nese hlavní myšlenku původního souvětí: *Není proto divu, že v jedné z prvních studií Bialystokové a kolektivu, zabývající se daným tématem, vyšlo najevo, že dvojjazyčnost oddaluje symptomy demence o čtyři roky v porovnání s jednojazyčnými pacienty.* (CT 537). Zbylé informace, jež mají spíše doplňující charakter, jsem pak uvedla v následujícím souvětí: *Uvedené studie se zúčastnilo 184 pokusných osob, trpících demencí v různých vývojových stádiích (Alzheimerova demence, multiinfarktová demence).*(CT 539).

K obtížím při převádění podobných konstrukcí přispívají syntaktická pravidla výchozího jazyka. V německém slovosledu hrají gramaticky podmíněné jevy daleko větší úlohu než v češtině (Povejšil 1992, 259). Za jedno z daných pravidel se dá považovat vytváření tzv. větného rámce. Dle Srovnávací česko-německé gramatiky Františka Štíchy zůstává v němčině větný rámec zachován i přes mnohost větných členů, jež jsou v něm uzavřeny. V češtině však nad gramatickým hlediskem převažuje komunikační záměr autora. Fixní slovosled v originále je proto v překladu často nahrazován aktuálním členěním větným: *Man könnte sich ja auf den Standpunkt stellen, dass die Mehrheit Recht hat […]* (VT 577). V uvedeném příkladu určité sloveso zaujímá koncovou pozici kvůli podřadicí spojce *dass*. Nejdůležitější informaci však v daném kontextu nese subjekt – *die Mehrheit*, proto se při překladu dostává na konec, tedy do rématu: *Mohli bychom se na to dívat i tak, že pravdu má většina […]* (CT 323).

2.2.2.3 Parenteze

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, výchozí text se vyznačuje hojným výskytem rozvitých syntaktických konstrukcí. Komplikovanost souvětí se ještě umocňuje častým vkládáním doplňujících informací různého charakteru. Hojné užití parentezí může mít několik opodstatnění.

Dle mého názoru šlo v prvé řadě o snahu zakomponovat do textu co nejvíce informací. Odpovídající vsuvky pak mají upřesňující, vysvětlovací charakter: *Die erste der drei Variablen (holistisches Denken, gemessen als Prozentsatz der holistischen Antworten) erwies sich am aussagekräftigsten und passte weder zur Modernisierungshypothese […]* (VT 423). Pravděpodobně chtěl autor zároveň zbavit text přílišné odbornosti a dodat mu odstín mluvenosti. Proto se uprostřed rozvitých souvětí mnohdy objevují doplnění, mající spíše komentářovou podobu. Parenteze pak splývají s komentujícími vedlejšími větami (Duden 2005, 1033). Příklad: *[…] ganz offensichtlich allgemeiner ist, aber auch über die Sprache – nämlich über Zweisprachigkeit- trainiert werden kann.* (VT 729). V českém textu by však věrné zachování vsuvek rušilo i tak náročné větné konstrukce a hrozila by ztráta hlavní myšlenky. Volila jsem různá řešení, většinou šlo o rozvolnění syntaxe, tedy vyjádření vsuvky vedlejší větou či samostatně stojící větou hlavní. Uvedený příklad jsem do češtiny převedla takto: *[…] která se netýká jen jazyka, ale je zcela očividně komplexnější. Jazyk, konkrétně dvojjazyčnost, však může rovněž přispívat k jejímu natrénování.* (CT 411).

S užitím parentezí se v textu pojí i četný výskyt závorek. Podle Engelovy gramatiky (1988, 838) jde o další způsob vyznačení vsuvek, na rozdíl od pomlčky však tato forma v němčině tolik nenarušuje větnou stavbu. Nicméně v českém překladu by četný výskyt výpovědí v závorkách působil kontraproduktivně. V některých případech jsem se rozhodla závorku ponechat, pokud však hrozilo porušení koheze, zvolila jsem řešení jiné: *Damit wurde erstmals sehr deutlich, dass die Auswirkungen von Zweisprachigkeit auf das Denken über rein sprachliche Fähigkeiten hinausgehen können und ganz allgemein mit besserer (zunächst sprachfreier) kognitiver Kontrolle einhergehen.* (VT 679). Český překlad zní: *Tímto se poprvé jasně ukázalo, že se vlivy dvojjazyčnosti na myšlení neomezují čistě na jazykové schopnosti a celkově se pojí s lepší kognitivní kontrolou, jež na jazyce nikterak nezávisí.* (CT 383). V daném případě jsem informaci v závorce vynechala, neboť ji považuji za redundantní vzhledem k okolnímu kontextu.

Doplňující či vysvětlovací funkci plní v překládaném textu i konstrukce uvozené dvojtečkou. Funkce dvojtečky je v gramatice výchozího i cílového jazyka stejná. Pro němčinu

platí: „Weiterführendes können gesprochene Rede oder wörtlich wiedergegebene Zitate sein, aber auch Aufzählungen, Erklärungen, Schlussfolgerungen und Ähnliches“. (Wermke 2012, 170). Pro češtinu platí: „Dvojtečka se používá pro uvozování výčtu a přímé řeči (citace), pro signalizaci vysvětlení/odůvodnění (ve smyslu výrazů *totiž, tj., a to, neboť* atp.)“ (Internetová jazyková příručka). Pro překlad byl však rozhodující úzus českého jazyka, v němž je dle mého názoru užití dvojtečky méně frekventované ve srovnání s územ německým. Z tohoto důvodu jsem dvojtečku při převedení vynechala vždy tam, kde nebyla pravidly cílového jazyka vyžadována: *Die Unterschiede könnten durch soziale gelernte Traditionen zustande kommen, die im Laufe der Zeit Eingang in die übrige kulturelle Praxis gefunden haben: So wie man sich hierzulande zur Begrüßung die rechte Hand gibt, […]* (VT 266) => *Odlišnosti se mohou vyvíjet ze zažitých společenských tradic, které časem ovlivnily celou kulturní praxi. Stejně tak jako si v Německu při pozdravu podáváme pravou ruku, […]*(CT 148).

2.2.2.4 Nepřímé odkazování

Jak již bylo zmíněno výše, autor v překládané publikaci uvádí mnoho studií, hypotéz a poznatků, k nimž v průběhu celého textu často odkazuje. Jedná se však mnohdy o tematizaci distantní, přičemž úseky mezi odkazem a referentem jsou dosti rozsáhlé a přinášejí zcela novou, někdy i sémanticky vzdálenou informaci. Dle mého názoru tedy hrozí, že se čtenář ve snaze vysledovat hlavní myšlenku nevyhne opakovanému návratu k referentu. Při distantní anafoře nemusí být vždy formálně jasné, ke kterému ze substantiv předchozího textu se odkazovací výraz vztahuje (Štícha 2011, 291).

Při překladu jsem se proto rozhodla v náročných pasážích referent zopakovat, přičemž jde buď o doplnění odkazovacího výrazu, nebo jeho substituci. Jako příklad uvedu větu: *Solche Unterschiede können zunächst auch dadurch entstehen […]* (VT 274). Deiktikum *solche* tu implikuje rozdíly mezi západním a východním myšlením, jež jsou explicitně uvedeny na začátku předchozího odstavce. Čtenář má však bezprostředně po jeho přečtení v paměti nové informace, a proto může slovní spojení *solche Unterschiede* navázat na jiný referent, zmíněný na konci odstavce. V překladu jsem se tedy rozhodla téma zopakovat: *Rozdílné způsoby myšlení mohou ze začátku vznikat také tak, že […]* (CT 153).

Za nejběžnější prostředek ukazování na předmět komunikace lze v originále označit *dieser*, popř. určitý člen *das*. V češtině se za nejfrekventovanější anaforika považují ukazovací pronimina *ten* a *tento* (dle korpusové analýzy – Štícha 2011, 1005). Důkazem může posloužit

následující příklad: *Diese werden über entsprechendes Handeln gelernt und damit tradiert.* (VT 340). Autor tu odkazuje ke způsobům vzájemné spolupráce. Zdánlivě tak vytváří progresi se shrnujícím tématem: za téma volí sled několika těsně předcházejících výpovědí, tvořící souvislý a ucelený úsek (Daneš 1985, 209). Gramaticky se však odvolává pouze na výraz *Verhaltensweisen*, jenž je ale umístěn na značné textové vzdálenosti. Samostatně stojící deiktikum tu považuji za matoucí, proto v překladu volím tematickou progresi s návaznou tematizací rématu: *Člověk si tyto způsoby osvojuje v průběhu odpovídajícího jednání a předává je z generace na generaci.* (CT 190). Deiktika, vyjádřená v němčině ukazovacím zájmenem „dieser" či určitým členem do češtiny převádím nejen zmíněnými ukazovacími zájmeny, ale využívám i obměny jako na příklad: *daný, zmíněný, uvedený: Ensprechend bildet sich ihr Denken durch diese Lebensverhältnisse kollektivistisch aus.* (VT 344) => *Je logické, že v daných životních podmínkách se myšlení těchto lidí utváří kolektivisticky.* (CT 192).

V druhé kapitole se k nepřímému odkazování spolu s ukazovacím zájmenem často využívá výraz *Effekt*. V českém překladu by doslovný překlad *účinek* působil příliš abstraktně, proto jsem vždy volila konkrétnější slovo, vyplývající z kontextu: *Der Effekt war auch in den Untergruppen der Patienten […]* (VT 1054) => *Pozdější nástup demence byl pozorovatelný v podskupinách pacientů […]* (CT 589).

2.2.3 Rovina pragmatická

2.2.3.1 Uvozovky vs. kurzíva

Ve výchozím textu autor hojně využívá dvou suprasegmentálních prvků – kurzívy a uvozovek. Kurzívou jsou zdůrazněna klíčová slova. Jde především o výrazy, u nichž při nepozorném čtení hrozí obrácení smyslu či jiná chybná interpretace: *[…] in reicheren Gegenden dachte man signifikant <u>mehr</u> holistisch […]* (VT 426). U kurzívou vyznačených slov se často zároveň jedná o antonymické dvojice, stojící nedaleko od sebe na malém úseku textu. Tak tomu je i v druhé části citovaného úryvku: *[...] in wärmeren Gegenden dachte man signifikant <u>weniger</u> holistisch […]* (VT 428). Kurzívou vyznačená slovní dvojice tak v textu lépe vyniká. Stejně autor postupoval při uvádění jakýchkoliv paralel (na příklad v pasáži, kde

vyjmenovává příčiny vzniku rozdílů mezi východním a západním myšlením [VT str. 36 – 38]).

Daný způsob vyznačení se však v překládaných kapitolách aplikuje i na vlastní názvy různých publikací, časopisů, teorií, hypotéz či metod: *Gemäß der Modernisierungshypothese werden Gesellschaften reicher und deren Mitglieder gebildeter […]* (VT 291).

V překladu jsem se rozhodla zachovat kurzívu pouze v prvním zmíněném případě. Mým cílem bylo důsledně odlišit obecná pojmenování od vlastních názvů: pojem *Reis-Theorie* (VT 381) je tedy přeložen a následně ohraničen uvozovkami (CT 227), zatímco na příklad skupina slov: *Bedingungen unserer Existenz* (VT 329) se v překladu (stejně jako v originále) odlišuje kurzívou (CT 184).

Za další překladatelský problém se dá považovat práce s uvozovkami ve výchozím textu. Autor daným způsobem signalizuje přímou řeč, citáty, ironii či váhání o vhodnosti užitého slova. Právě poslední jmenovaný motiv působil při překladu největší obtíže. Podívejme se na větu: *Da ist dann von Wahrnehmung/Denken/Fühlen/Handeln/Sprache „beim Menschen" die Rede […]* (VT 538). Ponechání uvozovek v českém textu by jasně naznačovalo ironii, jež však v daném kontextu přítomna není. Dle mého názoru je ohraničení zmíněného výrazu uvozovkami redundantní rovněž v originále. Lze předpokládat, že autorovým záměrem bylo slovo zdůraznit, avšak dle Engelovy gramatiky: *Anführungsstriche sind nie ein Mittel der Hervorhebung*. (Engel 1988, 839). Překlad této věty tedy zní: *V dané práci se mluví o vnímání/myšlení/cítění/jednání/jazyce lidí s daným akronymem.* (CT 301). Ironický odstín při zachování uvozovek hrozil také v následující větě: *Ein Kellner bringt eine Speisekarte für vier Gäste und gibt sie dem „Ältesten" in der Gruppe, der […]* (VT Tab 3-2 ř. 18). V originále se autor jasně distancuje od použitého výrazu, proto jsem tento prvek zachovala i v překladu, avšak na lexikální úrovni: *Číšník přinese čtyřem hostům jeden jídelní lístek a dá ho na první pohled nejstaršímu z nich.* (CT Tab. č. 1-2, ř. 12)

2.2.3.2 Intertextovost

Jak již bylo zmíněno v úvodní analýze, absence neverbálních prvků nebrání porozumění věcnému obsahu publikace, proto jsem se je rozhodla do cílového jazyka nepřevádět. Hlavním důvodem byla především obtížná dostupnost použitých obrázků, fotografií či grafů. Ve výkladových pasážích, kde autor odkazuje k odpovídající názorné ukázce, docházelo k vynechání odkazu. Některé úseky bylo třeba po výpustce upravit i gramaticky: *Wie*

Abbildung 6-1 zeigt, schnitten die zweisprachigen Kinder im Hinblick auf ihre kognitive Flexibilität besser ab. (VT 674) => *Pokud jde o kognitivní flexibilitu, ukázalo se, že dvojjazyčné děti si vedly lépe.* (CT 380). Zde jsem zvolila pasivum, vztažené k prováděné studii.

Autor rovněž často cituje z publikací svých zahraničních kolegů a uváděné pasáže sám překládá do němčiny. Na konci každého citátu proto v originále stojí poznámka: *Übersetzung durch den Autor* (VT 1171). Dané citáty jsem překládala z němčiny, vytvářela se tedy jejich třetí koncepce a uvedená poznámka ztrácela svůj význam. Proto došlo v cílovém textu k vynechání zmíněného dodatku. Při převodu všeobecně známého citátu *Das Sein prägt Bewusstsein* (VT 333) jsem zvolila metodu substituce, neboť v češtině již existuje jeho ustálený překlad: *Tuto myšlenku, kterou vyslovil už Karel Marx (Bytí určuje vědomí) […]* (CT 186).

Z hlediska intertextového došlo v překladu také k přeindexování tabulek a poznámek pod čarou. Důvodem byla jejich návaznost na vynechané neverbální prvky, dále pak redakční chyba, o které se zmiňuji v kapitole *Překladatelské posuny*, a rovněž celkové pojetí dvou vyjmutých kapitol jako nového, samostatného textu.

2.3 Překladatelské posuny

Při popisu a klasifikaci posunů, které v překladu nastaly, uplatňuji typologii dle dvou teoretiků – Jiřího Levého (2012) a Antona Popoviče (1975). U jednotlivých posunů explicitně neuvádím, kterým z vědců byly vypracovány, neboť typologie obou teoretiků se prolínají a striktní rozlišení by neodpovídalo skutečnosti. V následujících podkapitolách se konkrétně věnuji následujícím posunům: aktualizace, lokalizace, substituce a kompenzace, generalizace, intelektualizace, konkretizace a odstranění věcné chyby formou vynechávky.

2.3.1 Aktualizace

Pro posun aktualizace jsem se rozhodla v případě dvou časových údajů. Na obou místech se jedná o upřesnění, bez něhož by mohlo u cílového čtenáře dojít ke zkreslení informace. Na začátku první z překládaných kapitol se autor zmiňuje o zasedání Německo-čínského diskuzního fóra a pro jeho časové zařazení užívá výrazu *der diesjährige Austausch* (VT 8). Pokud bych adjektivum *diesjährige* přeložila českým ekvivalentem *letošní*, došlo by k mystifikaci čtenáře, neboť z jeho perspektivy se za letošní rok považuje ten, v němž knihu čte. Překlad by tedy velmi rychle zastaral. Lze předpokládat, že autor dané adjektivum vztahoval k době, kdy knihu, popř. vybranou kapitolu psal. I v tomto případě by však nebyl věrný překlad vhodný, neboť publikace vyšla v roce 2015 a popisované zasedání se konalo o rok dříve. K užití aktualizace také nabádá pořadí, ve kterém jsou informace v originále uváděny. Zmíněné adjektivum, k jehož relativitě jsem se již vyjádřila, stojí v textu před určitou číslovkou, označující rok, kdy se zasedání skutečně konalo (*zum Frühstück am 6. Juli 2014* [VT 11]). V překladu jsem se proto z pragmatických důvodů rozhodla uvést rok již při první zmínce o zasedání: *V roce 2014 se zasedání konalo 5. a 6. července ve městě Čcheng-tu*. (CT 5). V závorce by pak opakované uvedení roku působilo redundantně, proto jsem v překladu zachovala pouze den a měsíc: *6. července se konala společná snídaně.* (CT 7).

Důvody dalšího užití aktualizace jsou obdobné. Na konci stejné kapitoly autor opět odkazuje k „letošnímu“ roku: *[…] dessen Leitthema in diesem Jahr Innovation lautete*. (VT 551). I když se přesná zmínka o datu konání fóra realizuje na začátku textu, lze vzhledem k rozsahu kapitoly a počtu nových informací předpokládat, že si čtenář danou informaci již nebude pamatovat. V překladu jsem proto přesný rok opět uvedla: *Vraťme se na závěr ještě jednou k Německo-čínskému diskuznímu fóru, jehož hlavní téma v roce 2014 znělo: „Inovace“.* (CT 308).

2.3.2 Lokalizace

K posunu lokalizace došlo při převodu věty: *So wie man sich hierzulande zur Begrüßung die rechte Hand gibt, mit Messer und Gabel isst, mehrfach täglich die Zähne putzt und eine Toilette mit Wasserspülung benutzt, leben wir in Kleinfamilien, […]* (VT 269). Pokud by se za

výraz *hierzulande* v překladu dosadil český ekvivalent (u nás), domácí čtenář by si pravděpodobně představil české prostředí.

Uvedený příklad v originále slouží k vysvětlení principu vzniku kulturních odlišností mezi západním a východním myšlením. Dalo by se proto namítnout, že rozdíl mezi českou a německou kulturou není natolik výrazný, aby zkreslil autorovu myšlenku. Osobně si však myslím, že by umístění čtenáře do českého prostředí setřelo hranici mezi oběma kulturami a přivedlo ke ztrátě překladovosti originálu, což není vhodné jak z hlediska překladatelské etiky (příjemce má právo vědět, odkud originál pochází), tak i z hlediska věcné správnosti (jde v každém případě o dva odlišné státy). V překladu jsem proto místo výrazu *hierzulande* uvedla konkrétní stát, k němuž autor v originále poukazuje: *Stejně tak jako si v Německu při pozdravu podáváme pravou ruku, jíme vidličkou a nožem, několikrát denně si čistíme zuby a používáme splachovací záchod, žijeme rovněž v malých rodinách, […]* (CT 150).

2.3.3 Substituce a kompenzace

K užití substituce i kompenzace dochází při převodu idiomů. Tyto prvky se velkou měrou podílejí na stylistickém zařazení výchozího textu, proto bylo nutné je při překladu zachovat. K jednotlivým syntagmatům, tvořícím idiom, jsem přistupovala jako k ustáleným celkům a považovala je za jednu složenou instrukci, kterou jsem dle Levého (1971, 84) nahrazovala analogickou strukturou v cílovém jazyce. Metodu substituce můžeme pozorovat například ve větě*: […] dass in derartigen wechselseitigen nationalen Stereotypien auch nur ein Körnchen Wahrheit steckt!* (VT 43). V překladu: *že by na podobných mezinárodních stereotypech byl alespoň střípek pravdy.* (CT 27). Idiomatický výraz *Körnchen Wahrheit* jsem převedla jako: *střípek pravdy*. Oba jazyky mají rozdílnou segmentaci reality, proto by doslovný překlad, který dostaneme při rozložení globální instrukce na několik elementárních, nedokázal zachovat potřebnou idiomatičnost. Vyšší segment promluvy, převedený substitucí dokládám i dalším příkladem: *[…] bei veränderter Situation flexibel zu reagieren und damit insgesamt besser durchs Leben zu kommen.* (VT 663). Rovněž se jedná o odlišné vidění světa, proto bylo nutné užít české kolokace s jiným slovesem pohybu: *[…] flexibilně reagovat na měnící se situace a tím celkově lépe proplouvat životem.* (CT 373).

Pro některé výrazy z německé frazeologie se mi však v českém jazyce nepodařilo najít vhodný ekvivalent. Jako příklad uvádím následující větu: *Aus dieser Sicht ist es wichtig zu belohnen, wenn man schon einmal eine „ehrliche Haut" getroffen hat […]* (VT 235). V tomto

případě se idiom sice ztratil (CT 133), avšak v jiné části textu jsem se rozhodla pro užití kompenzace, tedy nahrazení bezpříznakového výrazu idiomatickým: *Wenn man irgendwo nicht klar kommt, geht man einfach woanders hin.* (VT 234). Překlad zní: *Když se někde nezadaří, jde se prostě o dům dál*. (CT 132). Namísto přesného ekvivalentu příslovce *woanders* (jinam), jsem užila ustálené konstrukce *o dům dál*, jež v sobě nese míru idiomatičnosti a citového zabarvení.

2.3.4 Generalizace

Užití generalizace bych chtěla demonstrovat na jednom z největších překladatelských problémů z roviny lexikální, jímž byla slovesa: *belohnen* a *bestrafen*. Rozptyl překladatelských variant není pro tato slova veliký. Nejběžnější a často také jediné možné ekvivalenty znějí: *odměnit* (49,8 výskytů v korpusovém rozhraní *Treq*) a *potrestat* (44 výskytů).

V originále se však tyto dva výrazy vyskytují ve velmi specifickém kontextu, a proto nabývají abstraktnějšího významu: *Aus der Dichotomie individualistisch-kollektivistisch folgt eine weitere Unterscheidung zwischen westlichem und östlichem Denkstil, der sich auf den Umgang miteinander beim Belohnen und Bestrafen von Ehrlichkeit und Täuschung bei […] bezieht.* (VT 210). Autor se tu zmiňuje o rozdílném chování východně či západně smýšlejících lidí k přátelům vs. cizím osobám. Kdyby se oba výrazy přeložily doslovně, došlo by ke konkretizaci, která by u cílového čtenáře zřejmě vyvolala nejasnosti. Proto jsem se rozhodla užít generalizace: *Z dichotomie individualismu a kolektivismu plyne další rozdíl mezi západním a východním myšlením, který se promítá do toho, jak se lidé staví k čestnosti či nečestnosti při […]* (CT 119). Sloveso *stavět se k něčemu* bylo vybráno pro snadnější integraci čtenáře do hlavní myšlenky sdělení. Shrnutí dvou hyponym do jednoho hyperonyma tu sice může vyvolat nepatrné zkreslení smyslu, avšak v následujících výskytech se stejná slovní dvojice překládá pojmově, což celou situaci vyjasňuje.

V následujících pasážích jsem převážně užívala nejběžnějšího překladu pro výraz *belohnen*, avšak průběžně docházelo k různým obměnám, neboť toto sloveso má v němčině širší význam než v češtině (docházelo tedy i ke konkretizaci). Jedna z definic ve výkladovém slovníku zní: *etw. durch eine freundliche Reaktion anerkennen* (Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache 2010, 198) x Slovník spisovného jazyka českého*: odměna – odplata, náhrada, zaplacení za něj. práci, činnost, jednání/ 2. cena při soutěži ap.* Příklad: *Beim Umgang mit*

Fremden (Outgroup) belohnen Nordamerikaner Ehrlichkeit mehr als die Täuschung bestrafen, […] (VT 218). Přeloženo jako: *Při jednání s cizími (outgroup) si Severoameričané čestnosti cení více, než trestají nečestnost.* (CT 123). Další změnu vidíme v pokračování uvedené věty: *[…], wohingegen Ostasiaten etwa gleich belohnen und bestrafen.* (VT 220). V překladu: *Oproti tomu u obyvatel východní Asie je míra uznání a trestu pro obě vlastnosti skoro stejná*. (CT 124).

Výraznou generalizaci jsem zvolila při převodu následující věty: *[…] und zur Belohnung und Bestrafung nach Betrug oder ehrlichem Verhalten verwendet.* (VT 415). Užití doslovného překladu by zde sice význam nezkreslilo, přesto by se u čtenáře mohly vyskytnout nejasnosti, neboť mezi předešlými výskyty a tímto probíhá dosti rozsáhlá a informačně nasycená pasáž. Překlad s daným posunem tedy zní: *[…] a také vztahu k podvodnému či čestnému chování.* (CT 232).

2.3.5 Zpřesňování syntaktických vztahů – intelektualizace

Intelektualizace bylo užito v případech, kde jsem se domnívala, že autorův záměr nekorespondoval s prostředky větné návaznosti. Jako první příklad uvedu větu: *In kollektivistischen Gesellschaften hingegen ist die Gruppe wichtig, aber auch kaum Veränderungen unterlegen.* (VT 241). Dle mého názoru mezi větami není vylučovací poměr. Usuzuji tak ze sémantické podstaty souvětí, neboť i v předešlém kontextu se píše o relaci mezi významem a pospolitostí skupiny. Při překladu jsem se proto rozhodla uplatnit poměr slučovací: *Oproti tomu pro kolektivistické společnosti je skupina důležitá a těžko se poddává změnám.* (CT 136).

Další změna syntaktického vztahu nastala při převodu následujícího souvětí: *Man stimmt hierzu die Pflanzzeiten untereinander ab und entzerrt hierdurch die zeitliche Belastung, was den Austausch von Arbeitskräften ermöglicht.* (VT 396). Užití čtvrtého pádu v poslední větě svědčí o tom, že důsledkem časového rozložení je střídání pracovních sil. Dle mého názoru však došlo k záměně příčiny za důsledek. Posloupnost dějů by správně měla vypadat takto: stanovení termínů výsadby => výměna pracovních sil => rozložení času. V překladu jsem si proto dovolila pořadí posledních dvou vět vyměnit: *Proto si lidé mezi sebou stanovují termíny výsadby, pracovní síly se pak mohou střídat a tím se se časová zátěž vyrovná.* (CT 221).

Ke změně návaznosti došlo i v dalším souvětí: *Aus der Dichotomie individualistisch-kollektivistisch folgt eine weitere Unterscheidung zwischen westlichem und östlichem Denkstil, der sich auf den Umgang miteinander beim […] bezieht.* (VT 210). Deitktikum *der* se v originále vztahuje k substantivu *Denkstil*. Domnívám se ale, že by dané deiktikum mělo spíše poukazovat k *Unterscheidung*, neboť je z dalšího kontextu jasné, že tu chtěl autor vyjádřit právě vlivy rozdílů mezi západním a východním myšlením na lidské chování k ostatním. Překlad proto zní: *Z dichotomie individualismu a kolektivismu plyne další rozdíl mezi západním a východním myšlením, který se promítá do toho, jak se lidé staví […]* (CT 119).

K intelektualizačnímu posunu vybízí také souvětí: *Vor diesem Hintergrund ist eine jüngere und sehr umfangreiche Arbeit, in der Jahrzehnte intellektueller Forschung zusammenfassend dargestellt wurden, von großer Bedeutung, zeigte sich doch, dass Menschen, die mit dem Akronym WEIRD […] in den unterschiedlichsten Tests systematisch anders abschneiden […]* (VT 228). Zde by mohla řádnému porozumění bránit konstrukce *zeigte sich doch*. Jedná se o volné řazení výpovědí, jež je příznačné spíše pro mluvený projev. Doslovný překlad by proto mohl působit nesrozumitelně a neesteticky. Syntaktický vztah jsem se proto v dané pasáži rozhodla explikovat novou hlavní větou: *Na pozadí těchto myšlenek je důležitá jedna mladší a velmi rozsáhlá práce, ve které jsou shrnuta desetiletí mezikulturního zkoumání. Ukázalo se v ní, že lidé, označovaní akronymem „WEIRD“ si v nejrůznějších psychologických testech počínají systematicky jinak […]* (CT 296).

K nejrozsáhlejšímu vysvětlování syntaktických vztahů došlo při překladu následující pasáže: *Irgendwann können sich die meisten Menschen mehr oder weniger gut steuern, haben sich im Griff, die einen früher und die anderen eben später – So what? – könnte man also durchaus skeptisch einwenden.* (VT 821). Největším problémem je zde neodpovídající zařazení do okolního kontextu. Jedná se o tematický skok, jejž bylo v překladu nutné zmírnit, aniž by došlo k vykládání nedořečeného. Využila jsem k tomu odsazení textu do samotného odstavce, uvozujícího další informační blok, a také doplnění třetí věty s referentem problémy: *Lidé se do určitého věku dokážou víceméně ovládat a drží sami sebe v rukou. U některých se problémy objeví dříve, u jiných později. Můžeme tedy zcela skepticky namítnout: Čím to?* (CT 466).

2.3.6 Konkretizace

Příklad konkretizace bych chtěla demonstrovat na dvou v originále velmi frekventovaných slovech: *entsprechend* a *ausgeprägt*. Oba výrazy mají v německém textu velmi široké uplatnění, což částečně svědčí o jejich mnohoznačnosti.

Entsprechend se do češtiny nejčastěji překládá jako *odpovídající* (3373 výskytů v korpusovém rozhraní *Treq*). Jedná se však o slovo velmi flexibilní, což dokazuje např. frekvence jeho užití na internetu (78 300 000 výskytů vs. 6 630 000 dokladů jeho slovníkového ekvivalentu *odpovídající* v internetovém vyhledávači *Google*). Je proto jasné, že v cílovém jazyce dojde k disperzi překladatelských variant a následně ke konkretizaci při výběru jedné z nich. V překladu jsem se řídila především kontextem, kterým byl daný výraz obklopen. Podívejme se na větu: *Entsprechend werden Probleme im Westen direkt angegangen, im Osten dagegen eher umschifft* (VT 134). Výraz *entsprechend* tu odkazuje do předchozího kontextu, kde jsou zmíněny příčiny rozdílného řešení problémů. Doslovný překlad by působil nesrozumitelně, proto jsem se rozhodla užít pro daný kontext konkretizace: *Proto se na západě problémy řeší přímo, zatímco na východě spíše oklikou.* (CT 75). Spojka *proto* tu jasně signalizuje důsledek již zmíněného. Jiné řešení najdeme v následující větě: *Wang und Mitarbeiter konnten entsprechend dieser Überlegungen bei 207 Studenten nachweisen, dass […]* (VT 246). Do českého textu jsem tentokrát převáděla pomocí předložky *podle*, která tu opět evokuje konkrétnější napojení výrazu na substantivum *Überlegungen*: *Wangové a kolektivu se podle těchto úvah podařilo na 207 amerických studentech dokázat, že […]* (CT 139). Jiný příklad: *Entsprechend bildet sich ihr Denken kollektivistisch aus* (VT 344). Rozebírané slovo tu má podobnou funkci, jako v prvním případě – odkazuje k předchozímu kontextu. Zdůrazňuje, že daná věta odpovídá tomu, co bylo řečeno výše. V cílovém jazyce jsem proto konkretizovala adjektivem *logický*: *Je logické, že v daných životních podmínkách se myšlení těchto lidí utváří kolektivisticky.* (CT 193).

Ausgeprägt ve většině českých slovníků ekvivalent nemá. Vzhledem k četnosti výskytů se ale do češtiny převádí velmi často. Opět tu pozorujeme rozsáhlý rozptyl překladatelských variant, z nichž nejčastější je adjektivum *výrazný* (111 výskytů v korpusovém rozhraní *Treq*). Při překladu jsem ale často využila konkretizace směrem k okolnímu kontextu a podpořila tak spojitost jednotlivých syntagmat. Podívejme se na příklad: *Je besser die Zweisprachigkeit ausgeprägt ist, desto größer ist damit der Effekt: […]* (VT 736). Slovo *ausgeprägt* tu sice odráží určitou výraznost dvojjazyčnosti, myslí se tím ale

míra této schopnosti. V českém textu se na jeho místě objevuje adjektivum *vyvinutý*: *Čím je dvojjazyčnost vyvinutější, tím větší je zmíněný efekt.* (CT 416). Zde jsem zmínila pouze případy, kdy se daný výraz v cílovém textu konkretizoval. U obou slov však v překladu najdeme i doklady generalizace či pojmového překladu: *[…] wie entsprechende Studien zum Behavioral Immune System zeigen konnten.* (VT 303) => *Ukázaly to odpovídající studie k tématu „Behavioral Immune System".* (CT 169).

2.3.7 Odstranění věcné chyby formou vynechávky

V překladu došlo k výraznému posunu při vynechání poznámky pod čarou, jež se v originále nachází na straně 40 pod indexem 5 a zní takto: *Diese machen über 90 % der chinesischen Bevölkerung aus. Man konzentrierte sich auf sie, um andere kulturelle Einflüsse konstant zu halten und dadurch die Fehlervarianz zu minimieren.* Daný text se v originále vztahoval ke větě: *Man kennt die asiatischen Reisfelder, in denen das Wasser zu stehen scheint […]* (VT 386), přičemž index se nacházel u slovesa *scheint.* Kvůli nápadné neshodě mezi poznámkou a vysvětlovaným pojmem jsem se rozhodla kontaktovat autora, který mi následně potvrdil, že jde o redaktorskou chybu. Text poznámky, jež má v originále číslo 4 byl nakopírován dvakrát a v druhém případě rovněž náhodně přiřazen. Pro obrat *zu stehen scheint* autor žádné upřesnění nezamýšlel. V překladu jsem proto odstranila jak chybný index, tak i nesouvisející poznámku pod čarou.

2.4 Metoda

Celý překladatelský proces jsem podřídila nejdůležitějšímu faktoru textu, a to referenční funkci. Kniha má v prvé řadě poučný charakter, proto bylo třeba zachovat především pravdivost podávaných informací, které jsem docílila pomocí dialektické souhry věrného a volného překladu, a tedy normy referenční i estetické. Klíčový byl pro mě vztah: věrnost = pravdivost, kde překlad nepředpokládá naturalistickou kopii originálu, ale sdělení všech podstatných kvalit čtenáři. Dle Levého (2012, 85) se volnost a věrnost vylučují, jen pokud se krásou (volností) rozumí líbivost a věrností doslovnost.

Z hlediska fenomenologické teorie Romana Ingardena je v odborném textu spojení významu s ostatními vrstvami volné, případné porušení provázanosti tedy nesníží hodnotu díla. (Levý 2012, 26). V případě překládané knihy nebyl stupeň jazykové podmíněnosti vysoký, avšak kromě významu bylo nutné zachovat prvky, které text zbavují přílišné odbornosti a činí jej zajímavým pro širší veřejnost.

Během překladatelského procesu jsem vždy měla na paměti funkční hledisko, které je dle Romana Jakobsona založeno na tom, že: „Originál je organický celek, nikoliv seskupení elementů, úkolem překladatele není reprodukovat, ale vystihnout patřičnými ekvivalenty funkci elementů.“ (Levý 2012, 29). Funkční přístup se uplatňoval především při vysvětlování syntaktických vztahů, segmentaci rozsáhlých souvětí, opravě jazykových či redaktorských chyb, substituci národní a dobové specifičnosti a konkretizaci či generalizaci některých jednotek lexikálních. Rovněž jsem vycházela z Levého teorie noetické kompatibility a upřednostňovala spíše překlad iluzionistický. Z tohoto důvodu omezuji komentování výchozího textu na minimum a případné nejasnosti objasňuji přímo v textu formou vnitřní vysvětlivky, neboť poznámky pod čarou dle Levého (2012, 115) nevyhovují z praktického hlediska.

Napříč celým textem se uplatňují všechny 3 překladatelské postupy, uváděné Jiřím Levým i Antonem Popovičem. Pojmový překlad se realizuje v termíny prodchnutých pasážích a také při převodu jednotek, jež mají v cílovém jazyce jednoznačný ekvivalent (většinou se jedná o frekventované obraty obecného charakteru). Substituci zavádím do prvků, které z hlediska národní i dobové specifičnosti klesají v cílové kultuře na bezobsažnou hodnotu (především se jedná o frazémy a idiomy). Přepis byl nutný při převodu osobních jmen a vlastních názvů.

Celkově si troufám tvrdit, že můj překlad adekvátně odráží ideovou podstatu díla, jež se v různé míře realizuje současně na všech rovinách textu, které vyčleňuje Anton Popovič (1975, 88). Dominuje zde ale rovina vyšších celků, neboť pro pochopení a správnou interpretaci samostatných lexikálních jednotek bylo nutné podrobně poznat široký okolní kontext, do kterého autor mnohdy distantně odkazuje.

Závěr

Dle mého názoru se mi v této bakalářské práci podařilo funkčním způsobem přeložit vybraný text z němčiny do češtiny. Nejprve jsem provedla zevrubnou analýzu originálu, která mi umožnila výchozí text lépe poznat a odhadnout potenciální překladatelské problémy. V průběhu samotného překládání jsem však postupně objevovala úskalí, jež nebyla z prvotní analýzy patrná. Jako nejnáročnější se ukázalo převádění rozsáhlých syntaktických konstrukcí, obsahujících odbornou terminologii a její částečné objasňování formou parentezí. Náročné bylo rovněž dodržet hranici, která je v originále vedena mezi odborností prezentovaných poznatků a srozumitelností formy, ve které se ke čtenáři dostávají. Nejvýraznější překladatelské problémy a z nich vyplývající posuny jsem shrnula v odborném komentáři, jenž následuje po samotném textu překladu. Důležitou část komentáře tvoří také metoda, již jsem v průběhu překladatelského procesu uplatňovala. Tato položka je zařazena ke konci práce, neboť úvodní stanovení metody bylo nepřesné a nezohledňovalo všechny problematické aspekty výchozího textu.

Seznam použité literatury

Primární literatura

SPITZER, Manfred. *Denken - zu Risiken und Nebenwirkungen*. Ulm: Wissen & Leben, 2015.

Sekundární literatura

DANEŠ, František. *Věta a text: Studie ze syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Academie, 1985.

DUDEN: *Die Grammatik*. 7. Mannheim: Dudenverlag, 2005

ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik*. 1. Heidelberg: Julius Groos Verlag Heidelberg, 1988.

EROMS, Hans-Werner. *Stil und Stilistik: Eine Einführung*. 2. Mörlenbach: Erich Schmidt Verlag, 2014.

GÖTZ, Dieter a kol. *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsparche*. München: Langenscheidt, 2010.

GREPL, Miroslav a Petr KARLÍK. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1985.

JAKOBSON, Roman. *Litteraria humanitas*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996.

LEVÝ, Jiří. *Bude literární věda exaktní vědou?*. Praha: Československý spisovatel, 1971.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 4. Praha: Apostrof, 2012.

NORD, Christiane. *Textanalyse und Übersetzen*. 4. Tübingen: Julius Groos Verlag, 2009.

POPOVIČ, Anton. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran, 1975.

POVEJŠIL, Jaromír. *Mluvnice současné němčiny*. 2. Praha: Academia, 1992.

ŠTÍCHA, František. *Česko-německá srovnávací gramatika*. 2. Praha: Academia, 2015.

ŠTÍCHA, František. *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academie, 2011a.

WERMKE, Matthias. *Rechtschreibung für Dummies*. 2. Ulm: WILEY-VCH Verlag, 2012.

Internetové zdroje

Duden [online]. Duden [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://www.duden.de/

Google [online]. Menlo Park, Kalifornie, USA: Google, 1998 [cit. 2017-02-18]. Dostupné z: https://www.google.cz/

Grammis 2.0 [online]. Mannheim: Institut für deutsche Sprache [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://hypermedia.ids-mannheim.de/

Internetová jazyková příručka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, 2014 [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://prirucka.ujc.cas.cz/

Lingea: Praktisches Wörterbuch Deutsch-Tschechisch [online]. Lingea, 2016 [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://treq.korpus.cz/index.php

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, 2011 [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://www.duden.de/

Treq: Databáze překladových ekvivalentů [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu, 2016 [cit. 2017-02-13]. Dostupné z: http://treq.korpus.cz/index.php

Seznam příloh

Příloha I – Výchozí text

Příloha I – Výchozí text